

HOE ZIJT GIJ AANWEZIG...
SAMENKOMEN OM HEM TE GEDENKEN

BISDOM

ROTTERDAM

Beleidsnota
over de liturgie in het bisdom Rotterdam

HOE ZIJT GIJ AANWEZIG ...
SAMENKOMEN OM HEM TE GEDENKEN

Beleidsnota
over de liturgie in het bisdom Rotterdam

omslag

De opstanding, Gerard Sonneveld, Maassluis

Bisdom Rotterdam

Koningin Emmaplein 3

3016 AA Rotterdam

Tel: 010 - 281 51 71

Fax: 010 - 436 71 90

E-mail: bureau@bisdomrotterdam.nl

Internetsite: www.bisdomrotterdam.nl

INHOUD

	VOORWOORD	pag. 5
1. SITUERING:	LITURGIE IN BEWEGING De vanzelfsprekendheid doorbroken Verlangen naar spiritualiteit Samenwerking geboden Uiteenlopende verwachtingen Een creatieve spanning	pag. 8
2. VISIE:	LITURGIE ALS KRACHTBRON Heel ons leven is liturgie Bijeengeroepen in zijn Naam Vieren in gemeenschap De weg van de verbeelding In ruimte en tijd De kunst van het vieren Putten uit de bron	pag. 12
3. BELEID:	GESTALTEN VAN LITURGIE Het leven vieren Rituelen thuis en buitenshuis Verhalen vertellen Woorddiensten Bidden Gebedsdiensten Sacramenten Catechese en mystagogie Doopseel Vormsel Eucharistie Boete en verzoening Ziekenzalving Wijding Huwelijk De viering van de zondag Eucharistie Communieviering Uitvaartliturgie	pag. 20

4. DRAGERS:	ALLEN ZIJN GEROEPEN	pag. 37
	Gewijde ambtsdragers Pastoraal werk(st)er Gebedsleider Andere medewerkers Functies rond de kerkmuziek Vorming en toerusting	
5. SAMENVATTING:	BELEIDSLIJNEN	pag. 45
LITERATUUR		pag. 50

VOORWOORD

Een christelijke gemeenschap zonder liturgie is ondenkbaar. Het leven van alledag met zijn wisselvalligheden en tegenstrijdigheden vraagt erom steeds opnieuw verbonden te worden met de Blijde Boodschap en de viering van de sacramenten. Een verbinding die niet alleen nieuw perspectief schenkt, maar ons ook ten diepste bevrijdt. Het zijn deze menselijke en gelovige drijfveren - verschillend en contrasterend soms - die in het liturgisch handelen doorklinken. De mens is op zoek naar Gods aanwezigheid en kan niet anders dan dat diepe verlangen in liturgische vormen uitdrukken.

Tegelijk zijn deze vormen niet willekeurig en inwisselbaar. In de liturgie van de Kerk zijn ze middelen van heil en (religieuze) genezing. Alle aspecten van het geloof in Jezus Christus kennen eigen kaders. De liturgie vormt hierop geen uitzondering. In het liturgisch samenkomen viert een gemeenschap haar geloof. Een geloof dat niet op zichzelf staat of door die plaatselijke gemeenschap zou zijn 'uitgevonden'. Liturgie verbindt ons met Christus en zijn Kerk, met hetzelfde geloof van de generaties gelovigen voor ons en van alle geloofsgemeenschappen wereldwijd. Het is deze verankering die haar plaats en wezenlijke vormgeving bepaalt.

Deze nota is met het oog op de liturgie binnen het bisdom Rotterdam geschreven. Zij heeft de intentie om een positieve bijdrage te leveren aan het liturgische leven van onze parochies en de plaatsen binnen het categoriale pastoraat waar mensen gelovig samenkomen. We zijn dankbaar voor de inzet die pastorale beroepskrachten en veel vrijwilligers leveren om op een goede wijze vorm te geven aan het liturgisch leven in ons bisdom. Zonder die inzet zou de liturgie in onze streken verschromelen. Het zijn dezelfde beroepskrachten en vrijwilligers die een liturgisch aanbod in stand houden, dat het voor vele niet meer kerkgebonden gelovigen mogelijk maakt om, zij het incidenteel, in contact te komen met de liturgische kracht van de Kerk. Een contact dat voor velen een dunne draad met de gemeenschap levend houdt en soms de basis voor grotere inzet kan vormen.

Een beleidsnota is een specifiek middel. Zij kan niet de liturgische realiteit zelf tot stand brengen, maar wil - zoals het woord zegt - de beleidskaders uitzetten die richtinggevend zullen zijn voor ons diocees. De tekst zet de grote lijnen uit, waarbinnen en waarlangs het liturgisch beleid in parochies en andere plaatsen, waar gelovigen bijeenkomen om samen te vieren, gestalte krijgt.

De nota is geen instructieboek waarin op alle denkbare vragen een pasklaar antwoord wordt gegeven. Zij is wel een 'routeplanner' die ons gezamenlijk vieren richting geeft. We hopen dan ook dat deze nota een spiegel en een oriëntatie zal zijn voor de concrete liturgische praktijk in ons bisdom. We vertrouwen erop dat de nota het gesprek tussen de pastorale beroepskrachten, de besturen en vooral de vele vrijwilligers die op het liturgische vlak werkzaam zijn, zal bevorderen. Daarnaast hopen we dat aldus het draagvlak voor de implementatie van deze beleidslijnen zal worden vergroot.

De ontstaansgeschiedenis van deze nota is lang geweest. Het schrijven van de nota bleek een ware opgave te zijn, juist omdat de liturgische realiteit zoveel verschillende facetten kent. Ruimte geven aan heel die rijke werkelijkheid zou betekend hebben dat de nota vele malen dikker zou zijn geworden. We dachten er goed aan te doen ons te beperken tot de wezenlijke zaken vanwege de leesbaarheid van het geheel. Daarom bijvoorbeeld wordt de relatie liturgie en oecumene niet uitgewerkt. Hoe belangrijk dit onderwerp ook is, we hebben van een systematische behandeling moeten afzien. Richtinggevend voor onze Kerk is het *Oecumenisch Directorium* waarnaar een enkele keer wordt verwezen.

Het Diocesaan Bestuurscollege wil haar dank uitspreken voor het vele werk dat de auteurs en de Diocesane Beleidscommissie Liturgie, Kerkmuziek en kerkelijke Kunst bij het tot stand komen van deze nota hebben verricht. Hun kennis en expertise hebben in grote mate de nota gemaakt tot wat ze is. Tevens mag de inbreng van de Priesterraad, de Dekensvergadering en de Diocesaan Pastorale Raad niet onvermeld blijven, die meerdere keren de teksten positief-kritisch hebben besproken.

"Hoe zijt Gij aanwezig...". Is het alleen de beweging van mensen naar God, die zich volgens de dichter onzichtbaar houdt voor onze ogen? De liedtekst roept meer op. Met name in de liturgie belijden we ons geloof dat God inderdaad "gestadig met ons bezig is". Dat de God van alle leven ons "wil dragen en dienen"; het werk van zijn handen - zoals dat elders genoemd wordt - niet wil laten varen. De liturgie van de Kerk wil ons telkens weer opnieuw - als het ritme van de hartslag - laten voelen dat God zich aan ons blijft geven. Onophoudelijk. De God die liefde is, heeft zich willen geven in zijn mensgeworden Zoon Jezus Christus.

Zijn gedachtenis willen we vieren. In alle liturgie, maar vooral in de eucharistie komt die geloofsrealiteit aan het licht. Als wij eucharistie vieren, dan komen we samen "om Hem te gedenken" en ontmoeten we Hem werkelijk onder sacramentele tekenen. We blijven niet stil staan bij de herinnering of gedachtenis. We ervaren tevens wat Jezus betekent voor ons leven nu, en we verwachten de toekomst die ons is beloofd. We zingen, bidden, vieren Hem tegemoet.

Diocesaan Bestuurscollege

Mgr. A. H. van Luyn sdb	bisschop van Rotterdam
Dr. H.A. Verbakel	vicaris generaal
Mr. J.C.G.M. Bakker	algemeen econoom

Rotterdam, 29 november 2003

1. SITUERING: LITURGIE IN BEWEGING

Een belangrijk kenmerk van christenen is dat zij geregeld samen komen om liturgie te vieren, thuis, in kerken of elders. Dit doen zij in ieder geval op zondag, de dag des Heren, vaak ook doordeweeks en verder op allerlei momenten wanneer mensen iets te vieren hebben, zoals de maaltijd, het begin en einde van de dag, het nieuwe leven van een kind, een huwelijk van twee jonge mensen, de uitvaart van een geliefde die gestorven is. In de parochies en instellingen van ons bisdom wordt veel zorg, aandacht en energie besteed aan de inhoud en vormgeving van deze vieringen. Voor priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers vormt het voorbereiden en vieren van liturgie een niet te onderschatten deel van hun werk. En ook tal van vrijwillig(st)ers zetten zich in voor inspirerende en aansprekende vieringen in hun parochie. In al deze liturgische bijeenkomsten mogen wij de Heer ontmoeten. De basis van de liturgie wordt gevormd door de rijke traditie van de Kerk. Daarin weerspiegelt zich de geloofsschat die ons draagt en gaande houdt op de weg naar Gods toekomst. Alle leden van de Kerk hebben de opdracht om deze voor te leven en te bewaren. Zo geeft de Kerk in haar liturgie door wat zij ontvangen heeft: de liefde van God, de genade van Christus, de kracht van de heilige Geest.

De vanzelfsprekendheid doorbroken

In de afgelopen decennia hebben zich in ons leven grote veranderingen voltrokken, veranderingen die ook hun invloed hebben op het kerkelijk leven. Allereerst zijn hier een aantal cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen te noemen. De bevolking van Nederland is gegroeid en zeker in de steden van samenstelling veranderd: we leven nu in een multiculturele en multi-etnische samenleving. Ons leven wordt, veel sterker dan voorheen, beheerst door economische processen. De welvaart is toegenomen, zij het niet voor iedereen in gelijke mate. De verhouding werk - vrije tijd is veranderd. Voor nogal wat mensen is het leven drukker, haastiger en jachtiger geworden. De mobiliteit is toegenomen. Verder heeft de secularisatie ons wereldbeeld sterk beïnvloed. Onze kijk op de wereld is veranderd: we hebben de neiging om slechts voor waar aan te nemen wat we kunnen zien en controleren. De sectoren van het maatschappelijk leven hebben zich steeds verder verzelfstandigd tot aparte werelden (politiek, gezondheid, wetenschap, sport, recreatie, cultuur, kerk). Dit alles heeft ook geleid tot een sterke individualisering en fragmentarisering. Het leven van mensen speelt zich af in en tussen deze verschillende werelden. Al deze processen hebben ervoor gezorgd dat de kerkelijke beleving van godsdienstigheid momenteel niet meer vanzelfsprekend is.

En deze ontwikkelingen hebben uiteraard ook hun weerslag op de inhoud van en de deelname aan de liturgie. Velen voelen zich in onze tijd vervreemd van de Kerk en de christelijke traditie. Deze vervreemding of onbekendheid brengt met zich mee dat het verstaan van de liturgie zelf een probleem is geworden. In hoeverre is deze nog herkenbaar? Iedere pastor of liturgisch vrijwillig(st)er weet uit eigen ervaring hoe moeilijk het soms is om datgene wat de liturgie beoogt bij anderen te doen overkomen. Hoe zijn de teksten, symbolen en riten van de liturgie van de Kerk nog te duiden voor wie daarmee niet (meer) vertrouwd is? Hoe kunnen liturgische vieringen toch zo wervend zijn dat mensen zich daardoor aangesproken weten?

Verlangen naar spiritualiteit

Tegelijkertijd mogen we vaststellen dat er bij velen, jongeren en ouderen, een grote behoefte bestaat aan richting, zingeving en spiritualiteit. Mensen verlangen naar samenhang in hun leven, naar verbondenheid met medemensen, naar gerechtigheid en vrede in de wereld, kortom naar heelheid in hun bestaan. Kennelijk blijken zij toch steeds op zoek naar anderen en naar de Ander... Dit blijkt bijvoorbeeld uit de hang naar mystiek en naar symbolen en rituelen, die met name gedurende de laatste twee decennia in tal van sectoren waarneembaar is. Veelal is dit zoeken niet kerkelijk gekleurd. De behoefte aan zingeving en zinbeleving komt onder meer tot uiting in de aandacht voor nieuwe herdenkings- en overgangsrituelen en in de aanwezigheid van stiltecentra in bedrijven en instellingen. Zijn deze verschijnselen wellicht een reactie op de verzakelijking van het leven? Hoe dan ook, voor de liturgie van de Kerk ligt hier een uitdaging om in te spelen op en aansluiting te zoeken bij deze zoektocht naar spiritualiteit en diepgang. Liturgie kan immers een vindplaats zijn voor dit verlangen naar een groter zinsverband.

Samenwerking geboden

Niet alleen buiten, maar ook binnen de Kerk zelf worden wij geconfronteerd met ingrijpende veranderingen. Zij betreffen onder meer de organisatie van het kerkelijk leven. Bisdombreed proberen wij de krachten in het pastoraat te bundelen met het nog steeds lopende proces *Samenwerking geboden* (1996). Daarin worden parochies gestimuleerd om met elkaar te federeren of te fuseren. De verwachting is dat er na 2005 ongeveer 50 à 70 samenwerkingsverbanden zullen zijn. Verder heeft het bisdombestuur met de notitie *Tent van God* (2001) een beleid in gang gezet om zo verantwoord mogelijk om te gaan met de kerkgebouwen in ons bisdom.

Dergelijke processen zijn mede veroorzaakt door de verminderde kerkgang en de terugloop van het aantal gewijde ambtsdragers. Ook het feit dat naast priesters nieuwe professionals en vrijwilligers medeverantwoordelijk zijn geworden voor het pastoraat en soms ook delen in het dienstwerk zelf van de priesters, vraagt op diocesaan vlak met name op liturgisch gebied om nadere doordinking en inkadering. Dit mede in vervolg op de gezamenlijke beleidsnota van de Nederlandse bisschoppen *Meewerken in het pastoraat* (1999). Al deze ontwikkelingen raken direct het liturgisch leven ter plaatse. Ze roepen bijvoorbeeld vragen op rond het aantal en de typen vieringen. Welke kunnen centraal gehouden worden en welke niet? Wie gaan daarin voor? Wat is wenselijk, wat is haalbaar?

Uiteenlopende verwachtingen

Vervolgens signaleren we een probleem dat sterk te maken heeft met de hierboven beschreven cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen. In deze tijd van privatisering en individualisering is het gemeenschapsgevoel sterk onder druk komen te staan. Nu is liturgie per definitie iets gemeenschappelijks. Maar waaruit bestaat dan dat gemeenschappelijke? Wordt dat niet heel verschillend ervaren? Wat betekent in onze dagen nog het woord 'gemeenschap'? Sterk kerkbetrokken mensen, zoals het vrijwilligers- en professionele kader, hechten bij kerkzijn vooral waarde aan de onderlinge ontmoeting. Minder kerkbetrokken mensen en randkerkelijken hebben echter een andere beleving van gemeenschap. Voor hen is de Kerk veel meer een heilsbemiddelende instantie, waarop zij met name in situaties van leven en dood een beroep willen doen. Dit doen zij vanuit een gevoel dat het leven te maken heeft met een groter geheim, een geheim dat hen uiteindelijk overstijgt. In de liturgie worden we kortom geconfronteerd met nogal uiteenlopende verwachtingen. De vraag is hoe parochies kunnen omgaan met deze pluriformiteit. Bestaat het antwoord in een gedifferentieerd liturgisch aanbod? Moeten parochies liturgie 'op maat' aanleveren? Of moet er juist een gemeenschappelijk aanbod zijn, waarbinnen dan aandacht is voor de concrete en specifieke situatie van mensen en groepen?

Een creatieve spanning

De tijd waarin wij leven is er een van grote veranderingen en ontwikkelingen. Deze hebben ook invloed op het liturgisch leven van de Kerk. Dat stelt ons voor de uitdaging om rekening te houden met de tekenen van de tijd. Degenen die direct bij de voorbereiding en viering van liturgie betrokken zijn, pastores en vrijwillig(st)ers in parochies en instellingen, staan dan ook voor geen geringe opgave. Steeds weer zoeken zij in hun dienstwerk naar manieren waarop liturgie zo herkenbaar en levensnabij mogelijk gevierd kan worden. Tegelijkertijd is er echter de vóórgegeven ruimte van de liturgie. De liturgie en de sacramenten van de Kerk komen immers niet zomaar uit de lucht vallen. Ze zijn het resultaat van een eeuwenlange traditie en wij geloven dat zij in de kern door de Heer zelf gewild zijn. Voorzover er binnen de liturgie bepaalde, wezenlijke elementen zijn die we mogen beschouwen als rechtstreekse gave van de Heer, kan de Kerk er niet vrijelijk over beschikken en past ontvankelijkheid en overgave. Dat geldt heel bijzonder voor doop en eucharistie. Daarnaast zijn er vormgevingen van de liturgie die door de wereldkerk in de loop der eeuwen ofwel een vaste vorm hebben gekregen ofwel naargelang de wisseling van de tijd zijn aangepast. De *Constitutie over de heilige Liturgie* van Vaticanum II spreekt in dit verband over liturgie als bestaande uit "een deel dat onveranderlijk is, als van Godswege ingesteld, en uit veranderlijke delen, die in de loop der tijden kunnen wisselen en die zelfs moeten wisselen" (art. 21). De spanning tussen het veranderlijke en het onveranderlijke is dus een spanning die niet op te heffen is. Ze is gegeven met de liturgie zelf en ze heeft te maken met het geheim van de Heer dat in en door de liturgie gevierd en opgeroepen wordt. De vraag is hoe wij in onze tijd met deze spanning kunnen omgaan. Dit is een vraag die te maken heeft met beleid, allereerst op het niveau van de wereldkerk, maar in verschillende mate evenzeer op diocesaan en plaatselijk vlak. Deze beleidsnota beoogt voor ons bisdom een referentiekader te bieden om creatief en verantwoord met deze spanning om te gaan.

2. VISIE: LITURGIE ALS KRACHTBRON

Heel ons leven is liturgie

Liturgie heeft alles te maken met het dagelijks leven. Ons doen en laten, onze handel en wandel, ons zitten en opstaan, ons reizen en rusten, kortom heel ons in liefde doorleefde leven mogen we verstaan als 'eredienst'. Als christenen proberen we immers in woord en daad God hoog te houden en elkaar tot dienst te zijn. Dit is ook de strekking van een aanbeveling van de apostel Paulus: "En nu, broeders en zusters, vermaan ik u bij Gods ontferming: wijd uzelf aan Hem toe als een levende, heilige offergave, Hem welgevallig. Dat is de geestelijke eredienst die u past" (Romeinen 12,1). Het gaat in deze tekst over een bepaalde manier van leven, over een andere wijze van omgang met de mensen en de wereld, die intrinsiek verstaan mag worden als spirituele toewijding aan God. De tekst vervolgt dan ook met de oproep "Stemt uw gedrag niet af op deze wereld. Wordt andere mensen, met een nieuwe visie..." (12,2). Anders gezegd: ons hele gedrag zou eigenlijk eredienst moeten zijn en onze identiteit als christen dienen uit te drukken. Sprekend over liturgie verwijzen we dus naar het leven in zijn relatie tot God. De liturgie die wij vieren in de kerk is daarvan de expressie. In deze cultische eredienst brengen wij tot uitdrukking wat ons bezielt, wat ons bezighoudt en beweegt, wat wij hopen en verwachten. Dat doen we voor Gods aanschijn. De liturgie van de Kerk is met andere woorden ingebed in de 'liturgie' van het leven van alledag. Zij is daarvan de verdichting en verheldering. Daarmee is niet gezegd dat liturgie enkel menselijke expressie is, zij is ook of allereerst: goddelijke expressie. God laat zich kennen in ons leven. Dit doet Hij op velerlei manieren, ook en bij uitstek in de liturgie. In en door de liturgie van de Kerk wil God ons ontmoeten, ons nabij komen, ons doen delen in zijn heil. Zo mogen we deel krijgen aan zijn werkelijkheid en schenkt Hij ons zijn eigen Leven.

Over liturgie of eredienst kunnen we dus spreken in brede en in strikte zin. Met eredienst in brede zin bedoelen we het gerelateerd zijn van ons leven aan God. Eredienst in strikte zin is de cultische uitdrukking en verdichting van deze beleving. In het vervolg spreken we met name over de eredienst in deze strikte zin, dus toegespitst op liturgische bijeenkomsten van de Kerk.

Bijeengeroepen in zijn Naam

Liturgie betekent letterlijk: werk van en voor het volk. Het gaat hier om een dienstwerk ten bate van de mensen. Maar liturgie mogen we ook Gods werk noemen, Gods dienst aan de mensheid. Niet zonder betekenis is dan ook een oude aanduiding voor een liturgieviering: godsdienstoefening.

Waaruit bestaat dan het 'werk' van de liturgie? Het bestaat uit de viering van Gods heilsdaden. In de geschiedenis van het volk Israël heeft God steeds opnieuw laten zien hoe Hij een God van mensen wil zijn. Hij wil bij ons wonen door zijn Zoon onder mensen geboren te laten worden. In Jezus van Nazaret, die wij belijden als de Christus, is Hij ons het meest nabij gekomen: God-met-ons. "Het Woord is vlees geworden en heeft onder ons gewoond" (Johannes 1,14). Deze geschiedenis van God met de mensen is een heilsgeschiedenis. En het is deze heilsgeschiedenis die in de liturgie van de Kerk wordt gevierd en tot actualiteit gebracht.

Dit vieren van Gods heil in de liturgie doen wij niet op eigen kracht of slechts omdat wij dit zelf zo graag zouden willen. Wanneer wij als christelijke gemeente samenkomen in de liturgie, is dat omdat wij ons daartoe geroepen weten, bijeen-geroepen, verzameld door de Ene. Hij roept ons bijeen en brengt ons als zijn volk samen in zijn Naam.

Degene die ons bindt en samenhoudt in deze bijeengeroepen gemeenschap is de verrezen Heer zelf. Hij treedt ons in de liturgie tegemoet in woord en sacrament en doet ons delen in zijn leven, het leven waarvan Hij de toegang heeft ontsloten door voor ons te sterven aan het kruis en op de derde dag te verrijzen uit de doden. Liturgie is de viering en gedachtenis van dit paas-mysterie.

De viering van Gods heil in de liturgie gebeurt in de kracht van de Geest. Het is namelijk de heilige Geest, die werkzaam is in de heilsgeheimen die wij in de liturgie vieren en gedenken, en die de levende Heer voor ons present stelt als de verborgen Aanwezige en onze harten opent.

Deze trinitaire structuur komt in de liturgie tot uiting doordat wij alle vieringen beginnen met het kruisteken: "In de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest." Heel de liturgie is het werk van de drie-ene God. De Vader treedt ons tegemoet door de Zoon en in de Geest. Hij roept ons bijeen en heiligt ons. En wij geven daarop ons antwoord: wij brengen eer aan de Vader door de Zoon in de Geest.

Vieren in gemeenschap

Iedere liturgieviering is een samenkomst van gelovigen die zich persoonlijk door God (bijeengeroepen weten en zich bekennen tot de gemeenschap rond de verrezen Heer. In de liturgie brengen wij als christenen ons geloofs-engagement tot uitdrukking. De gemeenschap van gelovigen vormt dan ook het subject van liturgie. Een bijbels beeld voor de plaatselijke gemeente van gelovige christenen is dat van het lichaam, het Lichaam van Christus, waar-

van de ledematen op elkaar zijn aangewezen en binnen het geheel een eigen plaats en functie hebben. Dit lichaam, deze gemeenschap, wordt gekenmerkt door eenheid en verscheidenheid. Eenheid in de Geest, verscheidenheid van gaven. "Er zijn verschillende gaven, maar de Geest is één en dezelfde. Er zijn verschillende vormen van dienstverlening, maar de Heer is één en dezelfde" (1Korintiërs 12,4-5). De Geest, die in ons woont, leidt ons binnen in het leven van de Heer die uit de doden werd opgewekt (Romeinen 8,11). De Geest ook stelt ons in staat om te leven als geestverwanten en als kinderen van God (Romeinen 8,14). Tezamen vormen wij dus het ene volk van God, het ene Lichaam van Christus, met verschillende geledingen en opdrachten. In de liturgie van een plaatselijke geloofsgemeenschap wordt op zichtbare wijze het Lichaam van Christus gemanifesteerd. Het duidelijkst gebeurt dit in de viering van de eucharistie. Dan worden wij wat wij ontvangen en ontvangen wij wat wij zijn: het Lichaam van Christus (Augustinus). Maar ook andere liturgische vieringen laten zien dat in deze wereld dit Lichaam bestaat als een gemeenschap van mensen die met elkaar in de verrezen Heer verbonden zijn.

De weg van de verbeelding

In de liturgie is God op zoek naar ons. Maar er is ook die andere beweging: binnen de ruimte van de liturgie zijn mensen op zoek naar God en naar een intensieve ervaring met zijn Zoon: Jezus Christus. In deze ontmoeting met de levende Heer vinden onze levensvragen een antwoord. Het gaat dan om vragen als: wat is de zin van leven en sterven, wat betekenen schuld en verzoening, waarom is er lijden en wie kan ons daaruit verlossen? Om met elkaar over zulke vragen en antwoorden te communiceren hebben wij woorden en tekens nodig, die ons in de Schrift en de traditie van de Kerk worden aange-reikt. In deze taal van de verbeelding dient zich aan wat de zin van ons leven is. Beelden en symbolen hebben immers het vermogen om bij elkaar te brengen wat aanvankelijk uiteenlag, los, verspreid, zonder samenhang. Zij kunnen de werkelijkheid waarin wij leven en waarop wij hopen, zó ontsluiten dat deze voor ons tot in alle vezels van ons bestaan openbaring en ervaring van God kan worden. In de liturgie gebeurt dat op twee manieren, namelijk in woord en sacrament.

De eigen kracht van de liturgie ligt dus in de verbeelding die leidt tot de ontmoeting met God. Wij hoeven ons bij al wat wij doen en wat ons overkomt niet neer te leggen bij de puur waarneembare feiten, omdat wij weet hebben van een andere werkelijkheid, Gods werkelijkheid. God treedt namelijk onze

wereld binnen. Hij doorbreekt en onderbreekt ons bestaan. In de liturgie mogen we via beelden en symbolen, in woord en sacrament, nu reeds deelhebben aan die andere, goddelijke werkelijkheid die ons draagt en omvat. De liturgie opent ons precies daarop het perspectief.

Liturgie doet dan ook een belangrijk beroep op onze zintuigen en gevoelens. Als God ons aanspreekt, spreekt Hij ons hart aan, dat wil zeggen onze gehele menselijke persoon. Die aanspraak is intens en indringend. Hij komt immers zelf aan het woord en wij geven Hem antwoord in allerlei toonaarden: door te bidden, te zingen, te danken, te juichen, te klagen, te rouwen, kortom door ons hart te verheffen tot Hem. In de liturgie spreken wij uiteindelijk niet over God, maar tot God. De liturgie van de Kerk is doortrokken van die bewogenheid, die beweging.

In ruimte ...

De geloofsgemeenschap wordt door God samengeroepen om te vieren. Dit vieren gebeurt altijd op een bepaalde plek en op een bepaalde tijd.

De gemeenschap is een gemeenschap ter plaatse: een parochie, een religieuze communitelt, een groep gelovigen in een categoriale instelling (ziekenhuis, gevangenis, verzorgings- of verpleeghuis of andersoortige inrichting). Van belang is het onderlinge verband tussen deze plaatselijke geloofsgemeenschappen. De bisschop in een bisdom is in zijn persoon de symbolisering van deze verbondenheid, een verbondenheid die het plaatselijke overstijgt en uiteindelijk haar grond vindt in de ene Heer. Zo verschijnt in al deze lokale gemeenschappen de ene Kerk van Christus. Van belang is eveneens de eenheid van de plaatselijke geloofsgemeenschap. Die eenheid wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van de levende Heer en gevoed door de kracht van zijn heilige Geest. Daardoor is die gemeenschap altijd meer dan een toevallig aanwezige groep van mensen. Zij maakt deel uit van de universele Kerk. Eigenlijk is alle liturgie een oefening in een gemeenschap die uiteindelijk al onze grenzen en beperkingen overstijgt.

Een liturgieviering vindt dus ergens plaats, op een bepaalde plek. Doorgaans is dat het kerkgebouw (of de kapel). Hier komt de geloofsgemeenschap samen. Hier brengt zij het Verhaal van God ter sprake en viert zij de geheimen van haar verrezen Heer. Zo is het kerkgebouw het 'huis van de gemeente', en omdat God zich hier te kennen geeft, tegelijk het 'huis van God', een bijzondere plek waar Hij zich aanwezig stelt. Juist de relatie tussen deze twee polen, de kerk als 'huis van de gemeente' en als 'huis van God', maakt het kerkgebouw tot een eigen betekenisvolle ruimte. Het is als zodanig dan

ook een teken van een ons overstijgende werkelijkheid. Wie daar binnenkomt, mag er iets ontwaren van de goddelijke aanwezigheid. Het is immers de ruimte waar steeds weer het paasmysterie van Christus wordt gevierd en waar Hij zelf in het eucharistisch sacrament blijvend tegenwoordig is. Door deze aanwezigheid krijgt het kerkgebouw een spirituele uitstraling en wordt het een plek waar mensen graag komen om hun leven te vieren, hun geloof te uiten en de Heer te ontmoeten. In zijn Huis komen we thuis.

... en tijd

Het vieren van liturgie gebeurt niet alleen in ruimte, maar ook in tijd. Deze tijd is niet willekeurig, maar geordend. Er zijn verschillende cycli die in de Kerk onze tijdsindeling bepalen. Allereerst is er de telkens terugkerende kringloop van de week, zeven dagen, een ritme dat nauw samenhangt met ons biologisch levensritme. Bij de joden speelt in deze cyclus vanouds de zevende dag een grote rol, de sabbat als een dag van ophouden, een dag van rust. Voor christenen is de voornaamste dag 'de achtste dag', dat wil zeggen de dag ná de sabbat, ofwel 'de eerste dag' van de week, die gevierd wordt als de 'dag van de Heer'. Op deze dag is Christus verrezen van de doden. Sinds de jonge kerk is de zondag de wekelijks terugkerende viering van zijn opstanding. De viering van de zondag behoort tot de onopgeefbare identiteit van de christelijke gemeente. Het is een dag van vreugde en rust, de dag bij uitstek om samen te komen en liturgie te vieren.

Naast de weekcyclus kennen we de jaarcyclus. Ook deze tijdsordening hebben christenen overgenomen van het jodendom. De joodse sabbatsviering is een gedachtenis van de bevrijding uit Egypte. Maar eenmaal per jaar viert het volk Israël dit Pasen op grootse wijze, als een "eeuwige instelling" (Exodus 12,14). Zo viert de Kerk eveneens haar Pasen niet alleen op de wekelijkse zondag, maar tevens op dé paaszondag bij uitstek, het paasfeest. Dit paasfeest vormt het hart van het liturgisch jaar. In de loop der tijd is daaromheen de paascyclus gegroeid en later ontstaat ook de kerstkring. Daarnaast ontwikkelt zich een rijke heiligenkalender. Dit liturgisch jaar helpt ons om de tijd te beleven als een steeds weer terugkerende reeks van seizoenen en feesten, waarin het gehele mysterie van Christus vanaf zijn menswording tot en met zijn wederkomst wordt ontvouwd. Het liturgisch jaar is in zekere zin geen ander jaar dan dat van de wereld waarin wij leven. Typisch christelijk is wel dat onze tijd door het paasmysterie van de Heer een openheid heeft gekregen naar de eeuwigheid. Natuurlijk heeft de wereld haar eigen 'agenda'

en zal de Kerk daaraan niet voorbijgaan, maar de ieder jaar weer terugkerende viering van Gods heilsgeheimen geeft onze tijd een eigen dynamiek en perspectief.

De kunst van het vieren

Liturgie als de eigen weg tot ontmoeting met de Heer en met elkaar is een 'kunst': een *ars celebrandi*. Het gaat om een kunst waarin alle menselijke expressievormen samenkomen en met elkaar gaan interfereren: taal, muziek, symboliek, gebaren, bewegingen, ruimte, licht, geuren, kleuren, kleding, enzovoort. In al deze 'kunst'-vormen proberen wij ons geloof uit te drukken en al deze uitingsvormen worden ook gebruikt door de Onuitsprekelijke om zichzelf aanwezig te stellen. Wij geloven dat het Woord vlees is geworden. Welnu, dit mysterie van Gods menswording stelt zich in de liturgie steeds opnieuw present. De mensgeworden Heer deelt zich aan ons mee in taal en teken!

'Vieren' heeft allereerst het karakter van een *feest*. De Heer nodigt ons immers uit als gasten op zijn bruiloftsfeest. Daar deelt Hij zichzelf uit als gave: leven in overvloed. Een feest relativeert de harde en dikwijls weerbarstige werkelijkheid. Liturgie doet dat ook. In de liturgie wordt de alledaagse werkelijkheid in een bepaald perspectief gezet, dat van Gods wereld, en in dat perspectief krijgen de dingen een ander gezicht. Wij vieren in de liturgie dat het licht van Gods koninkrijk doorbreekt, en het is ook zo, zij het op de wijze van 'zien - soms even'. Iedere deelnemer aan liturgie wordt aldus betrokken in de nooit ophoudende dialoog die God met ons in Christus begonnen is. En zoals voor ieder feest geldt: je moet je eraan durven overgeven.

Belangrijk voor het vieren van liturgie is bovendien het element van *gedachtenis*. In de liturgie keren steeds weer dezelfde woorden terug, dezelfde tekens en handelingen, die de persoon van Christus oproepen en tegenwoordig stellen. "Blijft dit doen om Mij te gedenken", was de opdracht die Hij zijn leerlingen gaf op de laatste avond voor zijn lijden en sterven. In de liturgie - en met name in de sacramenten - wordt datgene wat God in het verleden aan heil tot stand heeft gebracht in het heden present gesteld met het oog op de toekomst. Verder onderstrepen we het belang van de *traditie* voor de viering van de liturgie. De liturgische teksten en ritens worden ons overgeleverd, doorgegeven, van generatie op generatie. Er zijn vormgevingen die door de Kerk ongewijzigd en onverkort zijn doorgegeven. Tegelijk laat de geschiedenis

zien dat liturgie zich ook altijd ontwikkeld heeft in dialoog met de omringende cultuur en maatschappij. Elke generatie voegt haar bijdrage toe aan de traditie. Dit geldt ook voor onze tijd. In onze sterk veranderde en nog steeds veranderende samenleving, waarin velen zich feitelijk van de liturgie hebben afgekeerd, voelen we wellicht meer dan ooit hoe sterk er een beroep wordt gedaan op onze creatieve vermogens om de traditie van de Kerk op een inspirerende en authentieke wijze door te geven. Dit betekent enerzijds dat liturgie altijd reeds een voorgegeven ruimte is, waarin wij binnengaan. Liturgie is dus niet alleen maar maakbaar, alsof het zou gaan om ons eigen 'product'. De wezenlijke elementen ervan zijn ons gegeven, met name waar het gaat om de sacramenten die teruggaan op het spreken en handelen van Jezus. En zij plaatst ons in de lijn van 'de heiligen die ons zijn voorgegaan' en in het verband van allen die geloven wereldwijd. Liturgie zet ons met andere woorden altijd in het perspectief van de Kerk van alle tijden en alle plaatsen. Anderzijds vraagt de liturgie steeds opnieuw om een adequate vertolking van het actueel aanwezige geloof van de vierende gemeenschap. Alleen dan kan de traditie immers weer verder worden doorgegeven. Ten slotte wijzen we nog op de noodzaak van *ordening*. Liturgie heeft namelijk vanuit zichzelf een grondstructuur: het ritme van lezing (*lectio*), overweging (*meditatio*) en gebed (*oratio*). Deze ordening bepaalt het verloop en de inhoud van een viering. Bovendien vieren wij liturgie nooit op ons eentje, maar samen, in gemeenschap. En deze gemeenschap is ook niet beperkt tot de eigen parochie, maar staat, zoals gezegd, in het verband van een bisdom en kent uiteindelijk wereldwijde dimensies. Daarom vraagt liturgie om afstemming en samenhang. Zoals een spel bepaalde spelregels kent om gespeeld te kunnen worden, zo kent ook de liturgie van de Kerk haar eigen afspraken en spelregels, die men moet respecteren om het 'spel' goed te kunnen spelen.

Putten uit de bron

In de liturgie gedenken wij Gods weldaden en verwachten wij zijn toekomst. In woord en sacrament laat Hij zich vinden en wil Hij ons ontmoeten. Liturgie geeft ons als het ware een voorproef van zijn Koninkrijk. Maar de werkzaamheid van de Kerk omvat meer dan enkel de liturgie. Ook in andere activiteiten laat God zich ontmoeten: in het geloofsgetuigenis, het dienstbetoon en de gemeenschapsopbouw. Binnen dit geheel van kerkelijk leven behoudt de liturgie wel een bijzondere plaats. Het Tweede Vaticaans Concilie noemt de liturgie "het hoogtepunt waarop de activiteit van de Kerk zich

richt, en tevens de bron waaruit heel haar kracht voortkomt" (*Constitutie over de heilige Liturgie*, art. 10).

Ook vandaag nog vormt deze visie op de liturgie als bron en hoogtepunt van het kerkelijk leven een boeiende en actuele uitdaging. Liturgie is hoogtepunt, omdat de kerkelijke opdrachten daarin samenkomen en er hun meest verdichte vorm vinden. Getuigen van ons geloof, diaconaal handelen en het ontwikkelen en versterken van gemeenschap zijn activiteiten van de Kerk, die in de liturgie hun herkenning en bevestiging vinden. Want ook in alle andere werken van de Kerk gaat het uiteindelijk om de heiliging van mensen en de verheerlijking van God in Christus Jezus.

De opdrachten van de Kerk vloeien samen in de liturgie, maar vloeien ook daaruit voort. Liturgie wordt dus tevens gezien als bron van het kerkelijk handelen en christelijk leven: centrum van inspiratie en zending. In de plaatselijke geloofsgemeenschappen van ons bisdom ervaren velen de liturgie als een bron van leven: krachtbron van geloof, hoop en liefde. Van geloof, omdat wij in de liturgie onszelf mogen toevertrouwen aan de Heer. Van hoop, omdat de liturgie ons het perspectief aanreikt van zijn verrijzenis. Van liefde, omdat Christus ons in de liturgie tegemoet treedt als de mensgeworden God, die ons barmhartigheid bewijst en ons tot diezelfde barmhartigheid oproept. Uit deze krachtbron kunnen wij putten, aan deze levensbron mogen wij ons laven om van daaruit gesterkt onze christelijke zending in de wereld op ons te nemen.

3. **BELEID: GESTALTEN VAN LITURGIE**

1. **Het leven vieren**

Liturgie is op tal van wijzen verweven met het leven van alledag. In hoofdstuk 2 brachten we al ter sprake dat uiteindelijk heel ons christelijk leven gekarakteriseerd mag worden als eredienst, dienst aan God en aan de wereld. Dit geldt niet alleen in het groot voor ons doen en laten in de samenleving, maar ook op kleinere schaal voor ons concrete bestaan van dag tot dag en van uur tot uur. Steeds staat ons handelen in het teken van Gods glorie en het leven van mensen. Want "de glorie van God is het leven van de mens en het leven van de mens is het zien van God" (Irenaeus van Lyon).

In en vanuit de Kerk proberen we het leven te vieren door aan te sluiten bij de levensknooppunten van mensen: de hoogte- en dieptepunten. Op dergelijke momenten hebben velen behoefte aan verbreding van hun eigen kring en verdieping van hun persoonlijk leven. Het zijn altijd gebeurtenissen waarin het leven zich in een verdichte vorm aan ons voordoet: geboorte en dood, ziekte en gezondheid, overgangen naar een nieuwe levensfase. Kenmerkend voor deze knooppunten of scharniermomenten is dat men kwetsbaar is en open staat voor het geheim van het leven. Deze gelegenheden laten zich dan ook gemakkelijk verbinden met de christelijke boodschap. Het zijn momenten waarop God zich in zijn Zoon Jezus Christus laat ontmoeten als een God van genade en kracht.

Rituelen thuis en buitenshuis

Zowel thuis als buitenshuis zijn er diverse momenten en vormen om te vieren dat we ons bestaan beleven als door God geschonken. Zo kunnen we denken aan de maaltijd. In het jodendom was en is de maaltijd een aanleiding om God te zegenen. Het is goed dat ook wij als christenen de rituelen van het gezamenlijk bidden voor en na tafel niet verliezen. Dit geldt tevens voor de momenten van dag en nacht, van morgen, middag en avond. Deze scharniermomenten kunnen ons doen stilstaan bij Degene die alle tijden in zijn hand houdt. Eeuwenlang is de wisseling van licht en donker tijdens dageraad en schemering voor christenen aanleiding geweest om biddend en dankend terug te kijken en vooruit te zien. Aan het begin van de dag wijden wij onszelf toe aan God, aan het einde van de dag toetsen wij onszelf in het licht van het Evangelie. Een morgen- en avondgebed - persoonlijk in de stilte van het hart gezegd, of misschien gezamenlijk gebeden - kunnen deze momenten markeren. Veel ouders zullen bijvoorbeeld hun kinderen niet zonder een gebaar van genegenheid en zorg naar bed brengen: een gesprek, een verhaal

uit de kinderbijbel, een eenvoudig gebed, een kruisje op het voorhoofd. Zo zegenen wij onze kinderen in het besef dat wij uiteindelijk allemaal gezegende mensen zijn, gezegend door God.

Ook andere gebeurtenissen kunnen aanleiding geven tot gelovige bezinning en rituele expressie. De gang van het jaar met zijn feesten en seizoenen en de eigen levensgang met zijn blijde en droeve kanten, lenen zich bij uitstek voor een gelovig gesprek met een partner, familielid of vriend, een stil gebed, een onzevader of weesgegroet, het maken van het kruisteken, het kijken naar een kruisbeeld of icoon, het branden van een kaars, het zo maar zeggen van een schietgebedje, het stilstaan en verwijlen bij de dingen die gebeuren of bij personen aan wie men gehecht is - het zijn allemaal kleine aanzetten tot het vieren van het menselijk bestaan dat zich in al zijn dimensies aandient. Zo is het eigen leven 'liturgischer' dan men zelf soms beseft. Al deze momenten hoeven wij niet puur seculier te verstaan en te beleven. Ze krijgen vanuit het geloof een eigen kleur en diepte. Ze kunnen ons iets laten zien van Gods verborgen aanwezigheid.

In dit klimaat van een hernieuwde aandacht voor de 'liturgie' van het alledaagse bestaan kunnen we een zinvolle plaats geven aan de zogeheten 'sacramentalia': publieke kerkelijke handelingen waarin het leven wordt geheiligd en toegewijd aan God. Hieronder vallen de zegeningen van een woning, een gebouw, vervoer- en verkeersmiddelen. Maar ook dieren kunnen gezegend worden, kinderen, mensen die op reis of bedevaart gaan, die een bijzondere taak gaan vervullen, enzovoort. Door aanwezig te zijn bij datgene wat mensen meemaken in het leven van alledag en hun ervaringen in het perspectief te plaatsen van Gods heelmakende liefde en zegen, kan de Kerk een belangrijke dienst bewijzen aan de samenleving.

2. Verhalen vertellen

Bij allerlei gelegenheden vertellen mensen elkaar verhalen. Dit doen we ook in de liturgie. De Kerk wordt door sommigen dan ook terecht als een 'vertelgemeenschap' aangeduid. Immers, in de Bijbel staat het grote Verhaal opgetekend, waarin uiteindelijk al onze eigen kleine verhalen samenkomen. Het bestaat uit de geschiedenis die God met mensen is gegaan. In Jezus Christus kwam het grote Verhaal tot een hoogtepunt. En nog altijd loopt dit Verhaal door, in al die verhalen van grote en kleine heiligen, tot op de dag van vandaag, ja, tot in het verhaal van ons eigen leven. Immers, ook daarin trekt God zijn spoor, laat Hij zien dat Hij een reddende en bevrijdende God is. Een sprekende, symbolische samenvatting hiervan vinden we in de ontmoeting van

de verrezen Heer met de twee leerlingen op weg naar Emmaüs.

"Hij sprak tot hen: 'Waarover lopen jullie zo druk met elkaar te praten?' (...) Ze zeiden Hem: 'Wat er is gebeurd met Jezus van Nazaret.' (...) En Hij legde hun uit wat in heel de Schrift op Hemzelf betrekking had, te beginnen bij Mozes en alle profeten." (Lucas 24,17.19.27)

Iedere liturgie begint met de verkondiging van dit Verhaal. Maar wie het verhaal over Jezus vertelt, vertelt een 'gevaarlijke herinnering'. En wie de verhalen van Jezus vertelt, de parabels, merkt telkens weer dat die verhalen onze eigen verhalen op de kop zetten. Die verhalen zetten aan tot kritische bezinning. Vergeleken met de wereld waarin wij leven, hebben wij als christenen een 'vreemde' godsdienst en is ons geloof altijd een 'riskante' onderneming. In dit verband wijzen wij opnieuw op de vermaning van Paulus in Romeinen 12, waarin hij spreekt over de ware eredienst en ons oproept om "andere mensen te worden, met een nieuwe visie".

Woorddiensten

Een vorm van liturgie waarin het grote Verhaal van God en al die kleine verhalen van mensen tot klinken komen, is de woorddienst. Deze bestaat uit schriftlezing, overweging en gebed. Naast de eucharistieviering is de woorddienst een waardevolle vorm om als geloofsgemeenschap samen te komen. Hij vormt een helder kader waarin Gods Woord gelezen en overwogen wordt volgens de ordening die de Kerk hiervoor tot haar beschikking heeft: de driejarige cyclus van het Lectionarium voor zon- en feestdagen en de tweejarige cyclus voor de weekdays. Daarnaast biedt deze vorm van liturgie mogelijkheden tot 'doorgaande' lezing en overweging van de Schriften. In de viering van het Woord mogen we de Heer zelf tegenwoordig weten. Immers, "persoonlijk is Hij aanwezig in zijn woord, want Hijzelf spreekt, wanneer de heilige Schriften in de Kerk gelezen worden. Persoonlijk is Hij ten slotte aanwezig, wanneer de Kerk bidt en zingt, Hijzelf die beloofd heeft: 'Waar er twee of drie verenigd zijn in mijn Naam, daar ben Ik in hun midden' (Matteüs 18,20)" (*Constitutie over de heilige Liturgie*, art. 7). Aldus het Tweede Vaticaans Concilie dat ons oproept om "godsdienstoefeningen te bevorderen, waarin het Woord Gods wordt gevierd." Daarbij denkt het concilie vooral aan "de vooravonden van de grote feesten, bepaalde weekdays in de Advent en veertigdagentijd" en aan "zon- en feestdagen, vooral daar waar geen priester aanwezig is. In dit laatste geval dient de viering geleid te worden door een

diaken of door iemand anders die daartoe door de bisschop is gemachtigd" (*Constitutie over de heilige Liturgie*, art. 35).

3. **Bidden**

Het vertellen van verhalen roept altijd reacties op. Dit geldt ook voor het Verhaal van God, dat is opgetekend in de Schrift. Het lezen en overwegen van de Bijbel leidt tot een reactie van gebed. In het begin van dit hoofdstuk spraken we al over diverse gebedsmomenten in de eigen persoonlijke leef-sfeer. Maar ook in het kerkgebouw, dat immers een 'huis van gebed' heet, kunnen dergelijke momenten gestalte krijgen. Daarom zouden onze kerkgebouwen misschien vaker toegankelijk moeten zijn als een plek waar men overdag (bijvoorbeeld op de marktdag) even kan binnenlopen om te bidden of een kaars op te steken. Ook op deze manier kan de kerk immers gastvrijheid beoefenen en present zijn in de samenleving.

Gebedsdiensten

Vanouds beschikt de Kerk over een vorm van liturgie waarin het bidden expliciet centraal staat: het getijdengebed. Dit openbare en gemeenschappelijke gebed is een opdracht van het gehele Godsvolk. Het is het officiële gebed van gewijde ambtsdragers. Verder wordt het met name onderhouden in kloosters en abdijen. De kernmomenten van de getijdenliturgie zijn het morgen- en avondgebed. Het Tweede Vaticaans Concilie beveelt de gelovigen aan om deze momenten gezamenlijk te vieren, met name de vespers op zon- en feestdagen (*Constitutie over de heilige Liturgie*, art. 100). Het gaat er dan niet om dat parochies de liturgie in kloosters of abdijen kopiëren, maar zich erdoor laten inspireren. De zaterdag- en zondagavond zijn bijvoorbeeld een geschikt moment voor een vesperviering. Ook de perioden van Advent en veertigdagentijd lenen zich voor het houden van gebedsdiensten. Verder opperen we de mogelijkheid om in grotere plaatsen van ons bisdom in een centrale kerk een vorm van een geregeld morgen-, middag- of avondgebed te organiseren. Dit zou gedragen kunnen worden door pastorale teams, waarbij parochianen en andere belangstellenden zich kunnen aansluiten. Naast de getijden zijn er nog andere vormen van gebedsliturgie. Zo zou men vergaderingen van besturen en werkgroepen of andere parochiële bijeenkomsten kunnen openen of afsluiten met een kort gebedsmoment. Verder kunnen we denken aan een vredesgebed, meditatievieringen, Taizé-diensten.

Gebedsdiensten bieden bovendien goede mogelijkheden om samen met christenen uit andere kerken te bidden en de eenheid in het geloof te vieren. Geschikte momenten zijn onder meer de Gebedsweek voor de Eenheid van de christenen, de Dodenherdenking op 4 mei en de vredesweek.

4. **Sacramenten**

In het begin van dit hoofdstuk spraken wij over de sacramentalia die iets laten zien van Gods heil in het leven van alledag. Met de sacramenten is dat nog duidelijker het geval. Zij zijn expliciete bemiddelingen van Gods heil, werkdadige tekenen van zijn liefde en genade, door Christus gewild en toevertrouwd aan zijn Kerk. Ze betekenen en bewerken Gods heil. Ze maken zijn Aanwezigheid zichtbaar, hoorbaar, voelbaar. Tegelijk zijn sacramenten uitingen van ons geloof. Ze veronderstellen het, voeden en versterken het, brengen het tot uitdrukking. Sacramenten raken ons dan ook tot in het diepste van ons hart. De sacramenten - zeven in getal - omvatten en dragen heel ons leven en geven daaraan een eigen en nieuwe kwaliteit. Ieder sacrament vormt namelijk een reële ontmoeting met Christus zelf. Hij is het die ons doopt, vormt, vergeeft, zalft, omdat "Hij persoonlijk door zijn kracht in de sacramenten aanwezig is" (*Constitutie over de heilige Liturgie*, art. 7). Zoals tijdens Jezus' leven een kracht van Hem uitging, die mensen nieuw leven gaf, zo gaat er nog steeds van de verheerlijkte Heer een heilzame kracht uit voor ons die leven in deze eeuw. Deze kracht mogen we ervaren in de viering van de sacramenten. Sacramenten - zo zouden we ook kunnen zeggen - zijn handelingen van de heilige Geest, die ons in lijf en ziel doet ervaren wie Christus is. Sacramenten zijn tevens handelingen van de Kerk, waarin - naar wij geloven - Christus blijvend tegenwoordig is. In deze symbolische handelingen wordt immers manifest wat de Kerk is en wat zij te bieden heeft. Sacramenten laten namelijk zien dat de Kerk haar leven aan de Heer te danken heeft. Vandaar dat in deze handelingen Christus sacramenteel gerepresenteerd wordt door een gewijde ambtsdrager die zelf door een symbolische handeling (de wijding) in diens plaats is gesteld. Van de zeven sacramenten zijn doopsel, vormsel en eucharistie de drie waardoor een gelovige wordt ingewijd in het mysterie van Christus en zijn Kerk. Boete en verzoening en de ziekenzalving vormen de sacramenten van genezing en heelwording. Wijding en huwelijk ten slotte zijn sacramenten die niet enkel een dienst betekenen aan de gemeenschap, maar de betrokkenen ook in dienst stellen van die gemeenschap.

Catechese en mystagogie

In het pastoraat staan wij eigenlijk steeds voor de uitdaging hoe wij datgene wat de mensen lief is en datgene wat de Kerk heilig is met elkaar kunnen verbinden. Nu is het juist verstaan van de sacramenten in onze tijd geen gemakkelijke zaak. Wij mogen er tegenwoordig niet meer vanzelfsprekend van uitgaan dat ieder van kindsbeen af vertrouwd is met de betekenis en achtergronden van de sacramenten. Toch doen gelovigen, ook zij die zich weinig kerkbetrokken voelen, geregeld een beroep op de Kerk. Dat mensen graag een bepaald sacrament willen ontvangen, vraagt in ieder geval om een weloverwogen toetsing van hun motieven, maar bovenal om een goede en intensieve sacramentencatechese. Sacramenten zijn immers meer dan pure rituele markerings van onze levensgang, zij zijn allereerst ontmoetingen met de levende Christus. Startend bij de ervaringen van mensen zal deze ontmoeting met de Heer in de sacramentenvoorbereiding dus steeds ter sprake moeten worden gebracht. Met het oog op een goede sacramenten-pastoraal stellen wij dan ook voor om de sacramentencatechese op diverse niveaus onder de aandacht te brengen, bijvoorbeeld door het organiseren van dekenale bezinningsdagen, cursussen en andere ontmoetingen. Overigens is sacramentencatechese onderdeel van een bredere liturgische catechese. Daarin gaat het om een voortdurende inwijding in de geheimen van ons geloof, om datgene wat in de oude kerk 'mystagogie' werd genoemd. Van belang is hierbij dat niet alleen de 'buitenkant' van de liturgie aan de orde komt, maar vooral ook de 'binnenkant', de spiritualiteit. Waaruit leven wij? Hoe beleven wij de liturgie? Wat betekent deze voor onze relatie met God en met elkaar? Hoe kunnen wij ons geloof levend houden en uitstralen naar elkaar en naar de wereld waarin wij leven? De Diocesane Beleidscommissie voor Liturgie, Kerkmuziek en kerkelijke Kunst zal het initiatief nemen om in overleg met de diocesane dienstverlening en in samenwerking met instanties die landelijk actief zijn, een passend aanbod voor liturgische catechese te doen ontwikkelen, dat in parochies gebruikt kan worden.

Doopsel

Het sacrament van het doopsel markeert de toetreding in de geloofs-gemeenschap. Het doet ons delen in het paasmysterie van Christus. Het paasfeest is dan ook hét moment om te dopen. Met name de paaswake - door Augustinus 'de moeder van alle nachtwaken' genoemd - komt daarvoor in aanmerking. Parochies zouden ernaar kunnen streven om met name met

Pasen kinderen en volwassenen te dopen en niet bijvoorbeeld in de veertig-dagentijd.

Door het doopsel worden wij herboren tot kinderen van God, gemaakt tot lidmaten van Christus en ingelijfd in de Kerk. Gedoopt worden houdt dus tevens in: lid worden van de Kerk. Dit gebeurt in een concrete parochie-gemeenschap. In de doopviering zal men er zorg voor dragen dit ecclesiale aspect zichtbaar te maken. Om deze reden zouden parochies kunnen kiezen voor een gezamenlijke doopviering van meerdere kinderen of voor de bediening van het doopsel in de zondagsviering van de geloofsgemeenschap zelf. In het geval van federatieve samenwerking tussen parochies zou de doopvoorbereiding gezamenlijk kunnen gebeuren en de doopviering in de eigen parochiegemeenschap.

Wanneer volwassenen worden gedoopt, is het zinvol aandacht te schenken aan de diverse ritën van het catechumenaat. Deze helpen catechumenen namelijk bij hun geleidelijke ingroei in de geloofsgemeenschap en markeren de diverse fasen in dit proces. Ook voor de reeds gedoopte leden van de gemeenschap vormen deze ritën niet te onderschatten momenten van geloofsverdieping. Ze doen ons beseffen waar wij ons bevinden op de weg van het geloof. Samenwerking tussen parochies kan aan het werk van het catechumenaat een nieuwe impuls geven. Ook op diocesaan niveau zijn op dit punt nieuwe initiatieven te verwachten. Voor de inhoudelijke vormgeving van het catechumenaat bevelen wij van harte de handreiking *Volwassen vragen naar de doop* (uitgave Secretariaat RKK, 1998) aan. Verder is het inmiddels reeds bestaand beleid om de pas toetredende geloofsleerlingen jaarlijks rond de bisschop bijeen te brengen in de kathedraal.

Vormsel

Het vormsel is een sacrament dat in het verlengde ligt van het doopsel. In het Latijn heet dit sacrament *confirmatio* en dat is precies wat het vormsel doet: het confirmeert, het bevestigt en voltooit wat met het doopsel al gegeven is. Het sacrament van het vormsel doet ons delen in de heilige Geest en verstevigt onze band met de Kerk. Het verleent de kracht om zelf te getuigen van het Evangelie en te leven naar het voorbeeld van Christus. Het markeert en bevestigt tevens ons persoonlijk engagement met de Kerk, de vrije en bewuste keuze om er daadwerkelijk bij te willen horen en actief te participeren. De relatie tussen doopsel en vormsel zal in de viering van het vormsel dan ook duidelijk tot uitdrukking komen.

In de Nederlandse kerkprovincie ligt de leeftijd waarop dit sacrament wordt

toegediend, gewoonlijk rond het twaalfde levensjaar, maar andere momenten zijn ook mogelijk. Jongeren kunnen erom vragen, wanneer ze al wat ouder zijn. Een geschikt moment is ook het huwelijk, wanneer een (of beide) huwelijkspartner(s) nog niet gevormd is (zijn). De gewone bedienaar van dit sacrament is de bisschop, die in zijn persoon de eenheid van de Kerk symboliseert. Voor de viering van het vormsel zijn er twee mogelijkheden. De vormelingen komen naar de bisschop toe in zijn kerk, de kathedraal. Omgekeerd kan ook de bisschop (of zijn gedelegeerde, de vormheer) naar de vormelingen toekomen. In dit laatste geval is het aan te bevelen het sacrament met meerdere parochies tegelijk te vieren in regionaal of dekenaal verband. In zo'n gezamenlijke vormselviering wordt bij uitstek zichtbaar dat de Kerk groter is dan de eigen parochie.

Eucharistie

De eucharistie vormt "de bron en het hoogtepunt van heel het christelijk leven" (*Dogmatische Constitutie over de Kerk*, art. 11). In de viering van dit sacrament hebben wij deel aan de toekomst van het rijk Gods, dat reeds gerealiseerd is in het leven en de dood van onze Heer en eens voltooid zal worden op de dag dat Hij wederkomt in heerlijkheid. In de tijd tussen zijn heengaan en wederkomst, in deze 'tussentijd', heeft Christus zelf aan zijn Kerk de tekenen van brood en wijn gegeven, tekenen waarin Hij zichzelf als Gekruisigde en Verrezen steeds opnieuw present stelt. Op het kruis heeft Hij immers voor ons geleden en zijn eigen leven gegeven als een offer voor de redding van allen. De Kerk ontleent haar leven ten principale aan dit verzoenend offer, dat in de viering van de eucharistie wordt herdacht en telkens opnieuw op sacramentele wijze tegenwoordig wordt gesteld: "Mijn lichaam voor u gegeven, mijn bloed voor u vergoten." In dit mysterie van lijden en dood belijden wij het mysterie van zijn verrijzenis. Als levende en verrezen Heer is Christus in de eucharistie het "brood des levens": het "levende brood dat uit de hemel is neergedaald" (Johannes 6,22-58; vgl. *Encycliek 'Ecclesia de eucharistia'*, nr. 14). Zo is de eucharistie voor ons het voedsel op de pelgrimsweg naar Gods koninkrijk. Christus zelf gaat ons voor op die weg. In de traditie van onze kerk is het de priester die Christus aanwezig stelt als de voorganger in de eucharistie.

In de eucharistie mogen we Christus ontmoeten. Zoals eens met de Emmaüsgangers treedt Hij ons tegemoet als de 'Vorbijganger' op de weg, legt Hij ons onderweg de Schriften uit en breekt Hij voor ons het brood, zodat wij Hem herkennen als de Levende. Deze ontmoeting met de levende

Heer vindt bij uitstek plaats in de communie. Daarin geeft de Heer zichzelf aan ons op heel intieme wijze. Hij wordt één met ons en wij met Hem en in Hem worden wij één met elkaar. Overigens dienen we goed te beseffen dat de eucharistie méér is dan de communie. De communie is altijd een onderdeel van de eucharistie. Maar ook wie niet daadwerkelijk de communie ontvangt, kan eucharistie vieren en delen in de gemeenschap.

De eucharistie is ook het sacrament waarin de samenkomende geloofsgemeenschap zich als het Lichaam van Christus realiseert en manifesteert. Het vieren van dit sacrament bouwt haar daartoe op en verenigt haar met Hem. Een regelmatige viering van dit sacrament in een parochie is dan ook van levensbelang. Ofschoon dat in de huidige omstandigheden van een tekort aan priesters niet gemakkelijk is, proberen wij in ons bisdom toch zoveel mogelijk te garanderen dat parochies regelmatig eucharistie kunnen vieren. Wij zijn ons ervan bewust dat dit van allen een grote solidariteit en inzet vraagt en vaak ook geduld, uithoudingsvermogen en ascese. In de paragraaf over de viering van de zondag komen wij nog terug op de vraag hoe parochies kunnen samenkomen voor de eucharistie of een andersoortige viering.

De eucharistie maakt de christelijke inwijding volledig. Een belangrijk moment in het leven van een gelovige is daarom de viering van de 'eerste communie'. Op dat moment neemt de jonge mens voor het eerst deel aan de eucharistie. De eerste communie-viering behoort dan ook niet primair een gezellig kinderfeestje te zijn, maar is de liturgische uitdrukking van het binnengevoerd worden van kinderen in de Kerk als eucharistische gemeenschap. De inhoud van de orde van dienst en de afzonderlijke onderdelen zullen daarom voldoende herkenbaar zijn. Omdat de eerste communie een initiatie is in de gemeenschap en de liturgie van deze gemeenschap, dient het mysterie-karakter van de eucharistie gerespecteerd te worden. Ook zal men bij de keuze van lezingen, gebeden en gezangen rekening houden met de kerkelijke vormgeving van de liturgie. Zo krijgen de communicanten de herkenning van het (gaan) behoren tot déze gemeenschap en wordt de gemeenschap in staat gesteld om actief aan de viering deel te nemen. De voorbereiding van kinderen en hun ouders zal uiteraard met zorg en aandacht geschieden, waarbij rekening wordt gehouden met hun diverse achtergrond en betrokkenheid.

Ten slotte, bij de viering van de eerste communie gaat het altijd om deelname aan de eucharistie. Deze is immers de uitdrukking van de gemeenschap van de Heer en zijn Kerk. Een woord- en communiedienst komt hiervoor dus niet in aanmerking.

Boete en verzoening

In ons dagelijks leven worden we voortdurend en in verschillende vormen geconfronteerd met het kwaad dat uit onszelf voortkomt of ons door anderen wordt aangedaan. Ethische discussies laten zien hoe onze samenleving worstelt met deze en andere problemen. Het kwaad in onze wereld, de zonde en schuld in ons leven kunnen zo ingrijpend zijn, dat er sprake is van schade of breuk in een relatie. De band met jezelf, met de medemens en met God wordt geschonden. Deze beschadiging of breuk veroorzaakt precies het schuldgevoel. Het is de vraag of de 'het spijt mij'-cultuur die we met name in de media tegenkomen, ons van die last kan bevrijden. De boodschap van het Evangelie is er een van werkelijke vergeving en verzoening. De Kerk is een plaats waar deze vergeving en verzoening beleefd kunnen worden. In gezamenlijke boetevieringen mogen wij stilstaan bij het kwaad in ons leven en bidden om vergeving. Maar met name voor het persoonlijke kwaad is er het sacrament van boete en verzoening, waarin de priester na de persoonlijke belijdenis in naam van Christus vergeving kan aanzeggen. Naar de overtuiging van de Kerk is het sacrament van boete en verzoening onmisbaar wanneer er sprake is van zware schuld, van zonde ten dode. Passende momenten om dit sacrament te ontvangen kunnen tevens de kruispunten in ons leven zijn, wanneer we geconfronteerd worden met grote veranderingen en overgangen en terug kunnen kijken naar wat goed of fout is gegaan. Ook de voorbereidingstijden op de hoogfeesten van Kerstmis en Pasen zijn geschikte perioden voor het ontvangen van dit sacrament.

Voor een verdere bezinning rond de liturgische praktijk van dit sacrament verwijzen wij naar de uitgave die in 2001 als paasbrief van de bisschop van Rotterdam verscheen: *'En vergeef ons onze schuld', Brieven aan mijn petekind*. Ten slotte bevelen wij aan om in de kerkruimte een geschikte plek te creëren waar het sacrament van boete en verzoening in een vertrouwde en vertrouwelijke sfeer gevierd kan worden.

Ziekenzalving

Het sacrament van de ziekenzalving is bedoeld voor mensen die ernstig lijden wat betreft hun gezondheid en kampen met ziekte, pijn en de gevolgen van ouderdom. In de zalving van de zieke komt tot uitdrukking dat het lijden van de zieke deel wordt van de gemeenschap, die één Lichaam is en waarvan alle leden lijden als er één lid ziek is. De zalving schenkt de zieke de genade van de heilige Geest, die zwakheid doet verkeren in kracht. Uit de evangeliën blijkt hoezeer Christus zich identificeerde met lijdende mensen. De ziekenzalving is het sacrament waarmee de Kerk haar zieke leden toevertrouwt aan de lijdende en verheerlijkte Heer, opdat Hij hen opricht en redt (vgl. Jakobus 5,14-16).

De ziekenzalving kan op verschillende manieren worden gevierd: individueel of gemeenschappelijk. In het eerste geval is er een viering thuis of in het ziekenhuis, waarbij één zieke het sacrament krijgt toegediend. Bij een gemeenschappelijke viering wordt de zalving aan meerdere zieken toegediend in het bijzijn van talrijke gelovigen. Deze laatste vorm kan waardevol zijn voor de opbouw van de geloofsgemeenschap. Zij dient in de parochies dan ook zeker gestimuleerd te worden. Door het jaar heen zijn er verschillende gelegenheden die voor de gezamenlijke ziekenzalving geschikt zijn. Met de vraag wie daarvoor in aanmerking komen zal men met wijsheid en gezond verstand omgaan. Een gezamenlijke ziekenzalving moet altijd zorgvuldig worden voorbereid met pastorale en catechetische activiteiten. Omdat bij de ziekenzalving ook de elementen van boete en verzoening in het geding zijn, is de bediening van dit sacrament voorbehouden aan de priester. Wij beseffen evenwel dat de viering van de ziekenzalving door het priestertekort onder druk is komen te staan. Toch zal de geloofsgemeenschap via goede samenwerking en afspraken tussen de bedienaren er zorg voor dragen dat dit sacrament niet onthouden wordt aan mensen die ervoor in aanmerking komen. Daarbij mogen we niet vergeten dat in de Kerk nog andere rituelen bestaan, waarin zieken Gods nabijheid mogen ervaren, zoals de ziekenzegen en de ziekencommunie. Ook hierin wordt immers gebeden om heelwording en genezing en zijn er gebaren van aandacht, troost en bemoediging. In de ziekencommunie ervaart de zieke de gemeenschap met de Heer. Bovendien brengt dit ritueel de band tussen de zieke en de vierende geloofsgemeenschap tot uitdrukking. Om het ecclesiale karakter van de ziekencommunie beter te doen uitkomen, kunnen zij die voor deze taak gevraagd zijn, vanuit de eucharistieviering worden 'uitge-

zonden'. Diakens en pastoraal werk(st)ers kunnen de zieken zegenen en – bij afwezigheid van een priester – de stervenden de 'laatste communie' als voedsel voor onderweg (viaticum) aanreiken. In het ritueel *De pastorale zorg rond de zieken en de ziekenzalving* (1986) en het boekje *Bidden met stervenden* (1993) wordt hiervoor een handreiking aangeboden.

Wijding

In het Nieuwe Testament kunnen we lezen dat de christelijke gemeenten destijds een verscheidenheid van ambten kenden: apostelen, profeten, evangelisten, herders, leraars (vgl. Efeziërs 4,11 en 1Korintiërs 12,28-29). In de jonge kerk hebben deze verschillende ambten zich uitgekristalliseerd tot de drie die we nu kennen: dat van bisschop (*episkopos*), priester (*presbyter*) en diaken. Het gewijde ambt is terug te voeren op Christus en zijn apostelen. Het verwijst naar zijn persoon als de 'heilige oorsprong' van verkondiging, viering en leiding, de drie taken die we terugzien in Christus zelf. Deze werd immers door zijn Vader met de heilige Geest gezalfd tot profeet, priester en koning. Bisschoppen, priesters en diakens treden dan ook op 'in Christus' Naam' (*in persona Christi*), wanneer zij het evangelie verkondigen en voorgaan bij de viering van de sacramenten en in het dienstbetoon. Tegelijk staan zij ook voor Gods aanschijn in naam van de Kerk (*in persona Ecclesiae*). De invoeging in het ambt en in de gemeenschap van ambtsdragers geschiedt door 'wijding', dat wil zeggen door handoplegging en gebed (epiclese) temidden van de vierende gemeenschap. In deze liturgische praxis komt tot uiting dat de wijding niet enkel een kerkelijke aanstelling of bevestiging is, maar dat daarin de heilige Geest zelf werkzaam is. Om deze reden wordt de wijding tot het ambt in onze Kerk uitdrukkelijk beschouwd als sacrament: als een werkzaam teken van Gods genade. Het is ons aller verantwoordelijkheid om door een actieve roepingenpastoraal te bidden en te werken voor goede roepingen voor het dienstwerk in de Kerk.

Huwelijk

Het huwelijk is het sacrament dat twee mensen, vrouw en man, elkaar toedienen door ten overstaan van de kerkgemeenschap hun jawoord uit te spreken. In onze kerkprovincie is het aan de priester of diaken voorbehouden om namens de Kerk de bevoegde getuige te zijn. De huwelijksviering is een uitgelezen moment voor geloofsverkondiging. Daarom is het steeds weer een uitdaging om de christelijke dimensie van het huwelijk op een aansprekende en uitnodigende manier tot uitdrukking te

brengen, rekening houdend met het doorgaans zeer diverse 'publiek' van aanwezigen. In dit sacrament gaat het allereerst om de huwelijksband tussen man en vrouw. Zij verbinden zich aan elkaar ten overstaan van God en zijn Kerk. Zij vormen een huiskerk, een gemeenschap, die overigens niet losstaat van de grotere gemeenschap van de Kerk. Dit mag ook tot uiting komen in de keuze van schriftlezingen, gebeden en gezangen in de huwelijksviering. De viering is niet 'de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie'. Het feit dat de huwelijksviering plaatsvindt in een kerk stelt bepaalde grenzen aan wat wel en niet gelezen, gebeden en gezongen kan worden.

De huwelijksviering zal in de regel een eucharistieviering zijn. Dit sacrament waarin man en vrouw zich in een verbond aan elkaar geven, is immers goed te verbinden met het sacrament waarin wij het verbond van Christus en zijn Kerk gedenken. Maar een woorddienst is eveneens mogelijk. Bij de keuze van de vorm zal men zowel rekening houden met voorwaarden van goede pastorale zorg als met de kerkelijke betrokkenheid van het bruidspaar.

Bij een kerkelijk gemengd huwelijk zal men zowel in de voorbereiding als de viering recht doen aan de verschillende kerkelijke achtergrond waaruit de partners afkomstig zijn. In de voorbereiding is het van belang dat beide partners met elkaar in gesprek komen over elkaars geloofsovertuiging. In verband met de verschillende visies op het huwelijk zal in de viering duidelijk zijn wie de voorganger is en welke rol de vertegenwoordiger van de andere kerk heeft. Wij verwijzen hiervoor naar de richtlijnen uit het *Oecumenisch Directorium* (nrs. 143-160). Betreffende een huwelijk met een niet-christen zijn er aanwijzingen in het door de Nationale Raad voor Liturgie uitgegeven huwelijksritueel (nrs. 152-178).

5. **De viering van zondag**

"Het is zeker dat de eucharistie het meest bevoorrechte moment van de zondagsviering is en blijft. Het is de viering van de Kerk bij uitstek, de viering van de Verrijzenis." Deze woorden schreef Mgr. R.Ph. Bär in 1987 in zijn vastenbrief over de viering van de zondag. Daarin wees hij ook op het grote goed van het samenkomen van de gemeenschap waar men bij hoort en waar men thuis is: "Het gemeenschapskarakter van iedere zondagsviering is niet een bijkomstigheid, maar een wezenlijk aspect ervan. De parochiegemeenschap wordt dan ook iedere keer opnieuw opgebouwd en door de Heer als zodanig bevestigd wanneer zij samenkomt. (...) Als er geen eucharistieviering kan zijn, kan men bijeenkomen om te bidden, om Gods Woord te lezen

en te overwegen, om te danken voor Gods weldaden en om de vreugde daarover uit te zingen." Nog steeds zien wij de waarde van dit pleidooi om op zondagen wanneer geen eucharistie gevierd kan worden, woord- en gebedsdiensten te houden. Wij sluiten ons er dan ook van harte bij aan. Ons uitgangspunt is dat een parochie op zondag het sacrament van de eucharistie viert. Op de dag des Heren viert de Kerk de Maaltijd des Heren. De eucharistie is immers de meest betekenisvolle gedachtenisviering van het paasmysterie van Christus. Zij vormt "de oorsprong en het hoogtepunt van heel het christelijk leven". Maar nu wij ons geconfronteerd zien met een verminderde deelname aan de kerkdiensten en een dalend aantal priesters, dienen wij met betrekking tot de zondagsviering zorgvuldig en verantwoord onze weg te zoeken. Zoals we al in de paragraaf over eucharistie schreven, vraagt dit van ons allen solidariteit, inzet, geduld en ascese. Hieronder schetsen wij enkele lijnen van wat ons voor ogen staat.

Eucharistieviering

De samenwerking tussen parochies kan meer of minder intensief zijn. De keuze voor fusie of federatie heeft consequenties voor het liturgisch leven. In het geval van een *fusie van parochies* kan het voorkomen dat de parochie beschikt over meer kerkgebouwen. Op plaatselijk niveau moet dan goed bekeken worden hoe de liturgie op de diverse locaties georganiseerd wordt. Als er sprake is van meer gebouwen, komt het aan de bisschop toe de parochiekerk aan te wijzen. Er is veel voor te zeggen dat de eucharistieviering plaatsvindt in de aangewezen parochiekerk, zodat echt tot uitdrukking komt dat ze een viering is van de gehele parochiegemeenschap. Wanneer er sprake is van een *parochiefederatie*, zullen de verschillende geloofsgemeenschappen in beginsel op zondag samenkomen in de eigen parochiekerken. Ook dan zal men ernaar streven om in elke parochie op zondag eucharistie te vieren. Is er geen eucharistieviering mogelijk, dan zal men een woorddienst houden of een communieviering. Als niet in elke parochie binnen een samenwerkingsverband 's zondags eucharistie gevierd kan worden, valt te overwegen de zondags eucharistie afwisselend te vieren in de deelnemende parochies. Uiteraard moet men op het niveau van pastorale teams en besturen daarover goede afspraken maken, zodat geen parochie zich ten opzichte van de andere achtergesteld zal voelen. Deze ontwikkelingen vragen veel inzet en inspanning van de priesters, omdat zij de voorganger zijn in de eucharistie. Zij kunnen per weekend meer dan

eens voorgaan in verschillende parochies, maar liefst niet meer dan drie keer (vgl. *Codex Iuris Canonici*, canon 905 § 2). De viering van de eucharistie moet ook voor hen 'hoogtepunt' kunnen blijven. De beschikbaarheid van de voorganger bepaalt mede de keuze van de viering op zondag. Daarnaast zal men ook rekening houden met het tijdstip van de dag. De eucharistie vindt bij voorkeur plaats op de zondagmorgen. Dit sluit niet uit dat dit sacrament ook op zaterdagavond gevierd kan worden; deze is immers het begin van de zondag.

Communieviering

Sinds enkele decennia kent de Kerk ook de communieviering. Historisch gesproken is deze viering als een zelfstandige bijeenkomst van de parochie op zondag een betrekkelijk nieuw fenomeen. Tot voor kort kwam de communie buiten de eucharistie voornamelijk voor in de vorm van de ziekencommunie. De laatste jaren is de praktijk van woord- en communievieringen sterk gegroeid vanwege de afname van het aantal priesters. Zij biedt de gelovigen een gelegenheid samen te komen, de zondag te vieren en de heilige communie te ontvangen, als er in een bepaalde kerk werkelijk geen eucharistie gevierd kan worden bij afwezigheid van een priester. In hun nota *Meewerken in het pastoraat* erkennen de Nederlandse bisschoppen de communievieringen als een waardevolle dienst. "Zij bieden de mogelijkheid de Heer op sacramentele wijze te ontmoeten en de gemeenschap met Hem en elkaar te vieren" (blz. 25). In een woord- en communieviering gaat een diaken, een pastoraal werk(st)er of een andere gelovige met zending van de bisschop voor. Indien ook deze niet beschikbaar zijn, kan een woord- en/of gebedsdienst worden gehouden onder leiding van een daartoe gekwalificeerde liturgische medewerk(st)er, bijvoorbeeld een gebedsleider.

Tegelijk roepen de bisschoppen in genoemde brief op tot bezinning en een zekere terughoudendheid met betrekking tot communievieringen. De keuze voor een woord- én communieviering dient geen vanzelfsprekendheid te zijn. Ook andere vormen van liturgisch samenkomen, zoals woord- en/of gebedsdiensten, komen nadrukkelijk in aanmerking. Bovendien dient voorkomen te worden dat de communie los komt te staan van de eucharistie die eerder of elders gevierd wordt. En ook mogen we als Kerk niet in de situatie terechtkomen dat communievieringen de plaats gaan innemen van eucharistievieringen of als 'oplossing' voor de ambtsproblematiek worden gezien.

Naar vorm en inhoud dient ten slotte duidelijk tot uiting te komen dat het om een andersoortige dienst gaat, met een eigen opbouw, een eigen waarde, een eigen 'werking'.

Voor de vormgeving van communievieringen bestaan in onze Kerk richtlijnen. Als orde van dienst bevelen wij de handreiking aan, die de Nationale Raad voor de Liturgie biedt in de uitgave *Modellen voor woordvieringen – gebedsvieringen – communievieringen* (1999). Met betrekking tot de frequentie van deze vieringen geldt het volgende. Wanneer in een bepaalde kerk op zaterdagavond of zondag een eucharistieviering plaatsvindt, mag in datzelfde weekend geen communieviering gehouden worden. Wel mogelijk zijn dan een woorddienst of een gebedsdienst. Bovendien is het niet gepast om in één weekend in dezelfde kerk twee communievieringen te houden.

6. **Uitvaartliturgie**

Met de ritus van de uitvaart neemt de Kerk afscheid van één van haar gelovigen en beveelt hem of haar bij God aan. De uitvaart vormt een geëigend moment voor christelijke verkondiging. De paasboodschap dat het leven sterker is dan de dood klinkt nergens gepaster dan hier. In de uitvaartliturgie wordt het paasmysterie gevierd en verkondigd. Het paasmysterie komt met name tot uitdrukking in de viering van de eucharistie, maar eveneens in andere vormen van liturgie. Ook daarin kunnen wij de nabestaanden vanuit ons geloof bijstaan met onze aanwezigheid, woorden van medeleven spreken en gebaren stellen van bemoediging en troost, en de verrezen Heer in ons midden weten.

De vorm van de uitvaartdienst, dat wil zeggen de kerkelijke bijeenkomst op de dag van de uitvaart, hoeft overigens niet per se een eucharistieviering te zijn. De eucharistie kan ook na de uitvaart worden gevierd, bijvoorbeeld op de eerstvolgende zondag of een andere dag. De liturgie op de dag van de uitvaart kan dan bestaan in een woord- en gebedsdienst. Wanneer nabestaanden er expliciet om vragen, is ook een communieviering mogelijk. Men zal bij de keuze niet alleen rekening houden met de laatste wil van de overledene en de aanwezigheid van de priester, maar tevens met de kerkelijke betrokkenheid van de nabestaanden. Daarbij zal men ervoor waken dat de uitvaartdienst niet zo maar een algemene bijeenkomst is met allerlei gedachtenstoelpraken, maar echte kerkelijke liturgie waarin het paasmysterie wordt gevierd en de christelijke boodschap wordt verkondigd. Het voorgaan in een uitvaartdienst met eucharistie en verkondiging is een taak van de priester. Hij is immers "de geloofsleraar en bedienaar van de vertroosting"

(*Inleiding op het uitvaartritueel*, nr. 16). Als er geen priester beschikbaar is, kan een diaken of pastoraal werk(st)er een passende liturgische dienst verzorgen. De uitvaartdienst kan op de dag vóór de uitvaart worden voorafgegaan door een avondwake, en zal altijd worden gevolgd door gebedsmomenten bij het graf of in het crematorium. Deze liturgische momenten vormen één geheel met de uitvaartdienst zelf. Ook ná de begrafenis of crematie zijn er nog diverse gelegenheden waarop het afscheid en de rouw een rituele markering kunnen krijgen en waarin een parochie haar betrokkenheid bij de nabestaanden kan doen blijken. We vermelden hier uitdrukkelijk de mogelijkheid van een eucharistieviering op zondag, waarin de overledenen van de afgelopen periode (week of maand) gezamenlijk herdacht worden en waarvoor de betreffende nabestaanden zullen worden uitgenodigd. Met name op het terrein van de avondwake is intussen gebleken hoe waardevol en belangrijk de inzet, zorg en aandacht van parochianen is voor de nabestaanden van een overledene. Daarom is het van belang dat deze personen voor de van hen gevraagde taken zijn toegerust en aangesteld.

De plaats van de uitvaartdienst is bij voorkeur het kerkgebouw van de parochie, zeker wanneer het gaat om een eucharistieviering. Mocht er na de uitvaartdienst in de kerk nog een samenkomst plaatsvinden in de aula van de begraafplaats of het crematorium, dan zal deze sober van karakter zijn en zeker geen herhaling van de voorgaande viering.

Het kan gebeuren dat gelovigen van buiten de eigen parochie een beroep doen om vanuit de kerk begraven of gecremeerd te worden. Bij dergelijke verzoeken zal men met wijsheid en beleid handelen. Het is goed om binnen een parochie afspraken te maken hoe men hiermee zal omgaan. Dergelijke afspraken kunnen samen met andere suggesties en praktische wenken rond dood en afscheid gepubliceerd worden in een folder of handreiking. Een parochie kan zo duidelijk maken wat zij te bieden heeft en nabestaanden weten dan wat men redelijkerwijs verwachten mag. De Diocesane Beleidscommissie voor Liturgie, Kerkmuziek en kerkelijke Kunst is voornemens hierover een brochure te publiceren. Ook op dekenaal niveau is het goed om afspraken te maken en voorzieningen te treffen, zodat in de parochies op adequate wijze tegemoet kan worden gekomen aan de vraag om liturgische diensten ten afscheid van overleden gelovigen.

4. DRAGERS: ALLEN ZIJN GEROEPEN

In hoofdstuk 2 gebruikten we het beeld van het lichaam om aan te duiden dat allen in de Kerk geroepen zijn. Het lichaam bestaat immers uit vele ledematen die op elkaar zijn aangewezen en tezamen één geheel vormen, één geheel dat bezield wordt door de ene Geest (1Korintiërs 12). Het beeld van het lichaam roept tegelijk nog een ander beeld op: de Kerk als een geestelijke tempel, een vitale en begeesterde gemeenschap van mensen die zich als levende stenen laten invoegen in Gods bouwwerk (1Petrus 2,5). Al het werk dat in de Kerk gebeurt, is het werk van de Geest, die aan ieder zijn gaven uitdeelt, zoals Hij het wil. Iedere christen ontvangt deze geestesgaven in en door de sacramenten van doopsel en vormsel, die ons maken tot een 'heilig en koninklijk priesterschap'. Het is ook diezelfde Geest die deze gaven op elkaar en op het geheel betreft. Zo maakt Hij van de Kerk een 'bezield verband'. Hij schenkt haar een veelheid aan gaven, maar al deze verschillende gaven zijn op elkaar betrokken met het oog op de opbouw van de gehele geloofsgemeenschap.

In de liturgie wordt zichtbaar hoe wij als gelovigen op elkaar zijn aangewezen en met elkaar één geheel vormen. Hoe dragen wij samen het 'werk van de liturgie'? Welke taken zijn er te onderscheiden en hoe zijn die op elkaar afgestemd?

Gewijde ambtsdragers

Binnen de liturgie fungeren de gewijde ambtsdragers als een teken, een symbool. Zij vertegenwoordigen het volk tegenover God, bijvoorbeeld in vieringen en gebeden, en andersom: zij stellen Christus present in de gemeenschap, bijvoorbeeld bij de toediening van de sacramenten. Het gewijde ambt symboliseert in feite dat wij niet zelf over het heil kunnen beschikken, maar dat het van de andere kant komt, van elders, van God zelf. In de liturgie staat de gewijde ambtsdrager dus zowel in als tegenover de gemeenschap. Het gewijde ambt is onderscheiden van, maar tegelijk ook altijd aangewezen op, ingebed in en dienstbaar aan de gemeenschap.

Als man Gods is de *priester* geroepen om in het leven van mensen, bij hoogten en dieptepunten, een bevrijdend woord te spreken en in rituelen, met name de sacramenten, het onzichtbare aan het licht te brengen. Als zodanig is hij in de geloofsgemeenschap de voorzitter, de voorganger, die anderen vóór-gaat in de dienst aan God en aan de mensen. Hij vervult deze taken als medewerker van de bisschop en onder diens gezag. Dat de priester de plaatselijke geloofsgemeenschap leidt, wordt in de eucharistieviering het meest

duidelijk. Hij bidt namelijk de gebeden, leest het evangelie voor (als er geen diaken is), houdt de homilie en bidt het eucharistisch gebed. Hij is ook de aangewezen voorganger in de vieringen van de sacramenten, behalve die van vormsel en wijding. Daarin is namelijk de bisschop, als opvolger van de apostelen, de voorganger. Een priester kan verder voorgaan in woorddiensten, gebedsdiensten en vieringen die behoren tot de sacramentalia. Bij afwezigheid van een priester kunnen deze vieringen ook geleid worden door een diaken, een pastoraal werk(st)er of een gebedsleider.

Waar een priester de pastoor of moderator is van een parochie, is deze de eindverantwoordelijke voor de inhoud van de liturgie. Dit betekent dat hij zorg draagt voor een goed kwalitatief niveau van de diverse vieringen. Hij is als voorganger geroepen om allen actief bij de liturgie te betrekken en de diverse taken en functies op elkaar af te stemmen. Ook zal hij degenen die bij het voorbereiden en houden van de vieringen betrokken zijn, ondersteunen en begeleiden.

Het ambt van *diaken* is vanouds bedoeld om de geloofsgemeenschap te stimuleren tot diaconie. De diaken komt op voor de solidariteit binnen de kerkelijke gemeenschap en van de Kerk in de samenleving. Hij getuigt ervan dat diaconie een wezenlijke opdracht van de Kerk is. Hij is belast met de zorg voor mensen in nood in de geloofsgemeenschap en in de samenleving: misdeelden, zieken, vreemdelingen, gevangenen, allen die geestelijk of materieel tekort gedaan worden.

Binnen de liturgie zorgt de diaken ervoor dat er aandacht is voor mensen in nood, dat zij aan het woord komen en gehoord worden. Evenals de priester heeft hij de bevoegdheid om te prediken. In de eucharistieviering kan hij het evangelie voorlezen en de homilie houden. En omdat de diaken in zijn diaconale werk de Heer present stelt aan de tafel van de armen, vervult hij ook een assisterende rol aan het altaar, de tafel van de eucharistie. Met andere woorden: door zijn dienende rol in de liturgie verbindt de diaken de eredienst van de Kerk met de dienst in de wereld. Hij is ook degene die de gelovigen aan het eind van de viering weer heenzendt om hun diaconale taak in de wereld te vervullen en de boodschap van het evangelie in daden om te zetten. Verder kan een diaken het doopsel toedienen, assisteren bij een huwelijk, bepaalde zegeningen verrichten, waaronder de ziekenzegen, en voorgaan in woord-, gebeds- en communievieringen en niet-eucharistische uitvaartdiensten.

Pastoraal werk(st)er

Sinds enkele decennia kennen we in de Nederlandse kerkprovincie, ook in ons bisdom, de functie van pastoraal werk(st)er. Pastoraal werk(st)ers zijn lekenengelovigen, mannen en vrouwen, die op grond van doopsel en vormsel en met een professionele opleiding een opdracht vervullen in de Kerk en daartoe een zending ontvangen van de bisschop. De bisschoppelijke zending is de kerkelijke bevestiging van een persoonlijke roeping, verleent een mandaat tot het verrichten van pastoraal werk en geeft uitdrukking aan de kerkelijke verbondenheid. Zonder de eigen inbreng van deze 'werkers in Gods wijngaard' zou de Kerk in onze streken niet zijn wat ze op dit moment is. In de nota *Meewerken in het pastoraat* worden de taken en bevoegdheden van pastoraal werk(st)ers beschreven. De eigen taken worden vooral gesitueerd op het terrein van de pastorale, catechetische en diaconale begeleiding van gelovigen (nrs. 3.3 en 5.1). Binnen de algemeen christelijke opdracht om rekenschap af te leggen van het geloof (1Petrus 3,15), hebben zij in en vanuit de Kerk een dienende taak in de zorg voor mensen en de opbouw van de gemeenschap. 'Versterk uw broeders, versterk uw zusters!' Maar ook anderszins is deze functie van blijvende waarde in zoverre deze geloofsondersteunende taken kunnen 'toeleiden' naar het hart van het kerkelijk leven, de viering van Woord en sacrament. Volgens de nota "doet hun functie denken aan die van de *didaskalos*, de leraar in de oude kerk." Hoewel van relatief recente datum kan zij dan ook "geplaatst worden in de oudste traditie van de Kerk" (nr. 3.3). Als zodanig vullen pastoraal werk(st)ers en gewijde ambtsdragers elkaar wederzijds aan en is hun pastorale inzet complementair. Daarnaast kunnen pastoraal werk(st)ers geroepen worden mee te werken in liturgie en verkondiging. Reeds het Tweede Vaticaans Concilie erkent de "eigen, gewichtige taak" van lekenengelovigen in het apostolaat van de heiliging, "die hen tot 'medewerkers van de waarheid' (3Johannes 8) maakt" (*Decreet over het lekenapostolaat*, art. 6). In geval zij daarbij echter taken vervullen, die in het bijzonder aan gewijde bedienaren toekomen, maar vanwege het tekort aan deze ambtsdragers tijdelijk aan anderen zijn toevertrouwd, is er sprake van 'suppletie': tijdelijke waarneming. Zo hebben de Nederlandse bisschoppen bepaald dat de verkondiging van het Woord (in niet-eucharistische diensten en bij andere gelegenheden) doorgaans deel zal blijven uitmaken van de zending die de bisschoppen aan pastoraal werk(st)ers geven (nr. 5.2). Dit geldt ook voor het voorgaan in woord-, gebeds- en communievieringen. De tijdelijke waarneming kan zich bij gebleken noodzaak ook uitstrekken tot de bediening van het doopsel. Weliswaar behoort deze bediening in ons bisdom

niet tot de algemene zending van pastoraal werk(st)ers. Wanneer echter de verantwoordelijke priester niet in staat is alle doopsels zelf te bedienen, kan deze van de bisschop de faculteit ontvangen een pastoraal werk(st)er ad hoc te machtigen het doopsel toe te dienen. Assistentie bij een huwelijksluiting door een pastoraal werk(st)er is door de Apostolische Stoel in onze streken nog niet als mogelijkheid toegestaan. Met betrekking tot de uitvaartliturgie is er op het niveau van de Nederlandse bisschoppenconferentie nog gesprek gaande omtrent een nadere regeling inzake het voorgaan van leken.

Gebedsleider

Al vele jaren zijn in onze parochies vrijwillig(st)ers actief in het voorbereiden en leiden van liturgische vieringen, met name woord- en gebedsvieringen. Veelal verzorgen zij daarin ook een overweging (meditatie) bij de schriftlezingen. Dit gebeurt nooit op eigen gezag of in eigen naam, maar op verzoek van en gedragen door de parochiegemeenschap. In hun nota *Meewerken in het pastoraat* vragen de Nederlandse bisschoppen zich af of deze activiteiten van liturgische vrijwillig(st)ers, die immers aan de kern van ons geloof raken, geen bekrachtiging door de bisschop behoeven. Als zodanig werken zij mee in een opdracht die is toevertrouwd aan de bisschop en zijn priesters en diacons. Behalve de steun en erkenning van de plaatselijke geloofsgemeenschap vraagt een dergelijke verantwoordelijke taak ook de instemming en het gezag van de bisschop die de bredere kerkgemeenschap vertegenwoordigt.

Om deze reden hebben wij in ons bisdom de functie van *gebedsleider* (m/v) geïntroduceerd. In de ons omringende landen is deze functie al langer bekend onder de naam *animateur* of *Gottesdienstleiter*. De term 'gebedsleider' vinden we terug in de Nederlandse vertaling van een document dat de Congregatie voor de Eredienst in 1988 publiceerde: het *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester* (nr. 42 en 45). Overigens bezigt men in Vlaanderen ook al langer deze term.

De groeiende medeverantwoordelijkheid van leken gelovigen in het kerkelijk leven en het afnemend aantal gewijde voorgangers zijn volgens ons twee belangrijke factoren die deze nieuwe functie op dit moment wenselijk en noodzakelijk maken. Onder een gebedsleider verstaan we dus een leken gelovige die op verzoek van een lokale geloofsgemeenschap en met erkenning door de bisschop woord- en gebedsdiensten leidt. Hij of zij is in staat om in een parochie of instelling op een kerkelijk verantwoorde en persoonlijk door-

leefde wijze leiding te geven aan zondagse woord- en/of gebedsdiensten en andere gebedsvieringen door de week. Daartoe behoort ook het houden van een overweging. Zij kunnen vooralsnog geen communievieringen en kerkelijke uitvaartdiensten leiden, tenzij ze daarvoor van de bisschop een aparte zending hebben ontvangen. Wel kunnen gebedsleiders gebedsbijeenkomsten verzorgen rond een overlijden, zoals een avondwake en de gebeden bij het graf of in het crematorium. Zij worden aangesteld na toetsing op geschiktheid en een passende toerusting in de vorm van een diocesaan scholingstraject, en vervullen hun taak onbezoldigd. De aanstelling – onder verantwoordelijkheid van de pastoor of moderator en voor een beperkte duur van vier jaar met mogelijkheid tot verlenging – behoeft de instemming van de bisschop.

Andere medewerkers

Naast de hierboven genoemde ambten en functies zijn er nog vele andere taken die gelovigen kunnen vervullen. Zij doen dit op basis van vrijwilligheid, belangeloos, maar steeds vanuit authentieke betrokkenheid op de Kerk en veelal met een bewonderenswaardige inzet en een hartverwarmend enthousiasme. Hun inbreng is kostbaar, want zij bepalen in belangrijke mate de vitaliteit van lokale geloofsgemeenschappen.

Tot de overige functies in de liturgie behoren allereerst die van lector en acoliet. *Lectoren* verzorgen in de liturgie de voorlezing van de Schrift met uitzondering van het evangelie. Zij lenen hun stem aan het Woord van God en brengen het zo tot klinken. Bij de voorbede kunnen zij de gebedsintenties noemen en, als deze niet gezongen wordt, de antwoordpsalm tussen de lezingen voordragen. De functie van lector is een dienst aan de vierende gemeenschap van gelovigen.

Acolieten helpen de priester en diaken bij het altaar en verrichten diensten bij de bediening van de sacramenten. In onze streken wordt de taak van acoliet dikwijls vervuld door jongeren. Zij worden soms ook wel misdienaar genoemd. Ook deze functie is een echte dienst aan de gemeenschap. Het is van belang om jonge mensen voor deze taak te blijven motiveren. Het dienen aan het altaar is voor hen immers een bijzondere manier om in te groeien in de liturgie van de geloofsgemeenschap en de 'geheimen' van onze Heer. Aandacht voor hun praktische en spirituele vorming behoort in geen enkele parochie te ontbreken.

De opsomming van vrijwilligerstaken in de liturgie is hiermee nog niet uitgeput. We kunnen denken aan koster, leden van liturgische werkgroepen,

vrijwillig(st)ers die de ziekencommunie rondbrengen of de zorg hebben voor de collecte, bloemversiering, schoonmaak of het drukwerk. Al deze taken zijn relevant voor de voortgang en kwaliteit van de liturgie in een parochie of instelling. Ze maken zichtbaar dat het Lichaam van Christus dat iedere geloofsgemeenschap is, inderdaad uit vele leden bestaat, waarbij de een de ander niet kan missen. Om al deze mensen gemotiveerd te houden is een goed vrijwilligersbeleid een onmisbare voorwaarde.

Functies rond de kerkmuziek

Rond de kerkmuziek, die als een integraal onderdeel van de liturgie moet worden beschouwd, zijn eveneens allerlei functies te onderscheiden. De functie van de cantor heeft in de traditie al heel oude papieren, maar is sinds het Tweede Vaticaans Concilie herontdekt. De taak bestaat allereerst in het voorzingen van de antwoordpsalm tussen de schriftlezingen in de dienst van het Woord. Net als bij de lector is deze taak verkondigend van karakter. De cantor zet de lezing van de Schrift als het ware zingend voort. Daarnaast kan hij of zij ook andere gezangen in een liturgische viering verzorgen en zo nodig de volkszang leiden en ondersteunen, met name wanneer er geen koor of schola aanwezig is. De praktijk wijst uit dat cantores vieringen zonder koor of begeleiding met betrekkelijk weinig moeite een muzikale uitstraling kunnen geven. Maar ook in vieringen met koor kunnen zij een eigen rol vervullen. Het zou goed zijn wanneer deze toch nog betrekkelijk onbekende functie uitdrukkelijk in de aandacht komt te staan. Ideaal zou zijn als iedere parochie over enkele cantores kan beschikken.

Verder wijzen we op de vele *dirigenten* en *organisten* (of andere *instrumentalisten*) die voor de leiding en begeleiding van de liturgische muziek in ons bisdom actief zijn. Met grote waardering noemen we hier de amateur-musici die van de liturgie een waarlijk feest weten te maken: spelen voor Gods aangezicht. Om het peil van de kerkmuziek in ons bisdom te waarborgen dienen kerk- en parochiebesturen te stimuleren dat het amateurkader deelneemt aan de muzikaal-liturgische vorming en toerusting die voor deze groep wordt georganiseerd. Zorgelijk is het te moeten constateren dat het merendeel van de parochies helaas niet (meer) beschikt over een bevoegd kerkmusicus. Om die reden steunen wij het landelijke voorstel om een regionale kerkmusicus aan te stellen voor meerdere parochies samen, die met elkaar een samenwerkingsverband zijn aangegaan (vgl. *Beleidsnota Kerkmusicus*, 1988). Naast de reguliere, uitvoerende taken in een of meer van de afzonderlijke kerken vervult deze professionele musicus ondersteunende taken die het gehele

samenwerkingsverband betreffen. Daarbij valt met name te denken aan de bevordering van de kwaliteit en continuïteit van de kerkmuziek ter plaatse alsook aan de vorming, toerusting, activering en begeleiding van de amateur-musici en de diverse koren. In dit kader zal de diocesane beleidscommissie enkele proefprojecten trachten te entameren. Ten slotte vragen wij parochies zich nadrukkelijk te houden aan de geldende regelingen omtrent rechtspositie en vergoeding van professionele en amateur-kerkmusici in het door de bisschoppen vastgestelde *Rechtspositiereglement Kerkmusici* (2000).

Nu het liturgisch aanbod in parochies de afgelopen decennia nogal veranderd is, is het van belang dat de *zangkoren* hierop inspelen. Naast eucharistievieringen kennen we immers nu ook andersoortige vieringen en diensten. Een belangrijk principe lijkt ons dat iedere viering waaraan een koor meewerkt, voldoende herkenbaar is voor alle deelnemers aan de liturgie. Dit moet tot uitdrukking komen in de gekozen gezangen. Koren zouden kunnen uitgaan van een gemeenschappelijk zangrepertoire waarin de gehele gemeenschap zich kan uiten. Bij de keuze van gezangen is de inhoudelijke band met wat in de Kerk geloofd en in de liturgie gevierd wordt, een richtinggevend criterium. Een geschikt referentiepunt is de bundel *Gezangen voor Liturgie* (1996). Een punt van zorg is ten slotte de samenhang tussen de diverse koren en de continuïteit. Doorgaans bestaat er weinig doorstroming tussen de verschillende koorsoorten. Leden van kinder- en jongerenkoren sluiten zich later maar zelden aan bij een koor van volwassenen. Ook in dit opzicht is het van belang dat repertoires niet te ver uiteenlopen en er aandacht is voor onderlinge afstemming. Daarbij dient de eigen identiteit van iedere koorsoort natuurlijk wel gerespecteerd te worden. Overigens verdienen kinder- en jongerenkoren extra aandacht en ondersteuning, omdat zij van belang zijn voor een evenwichtige opbouw van een parochiegemeenschap en een belangrijke basis kunnen vormen van de koren in de toekomst.

Vorming en toerusting

In hoofdstuk 2 hebben we de activiteit van het vieren omschreven als een kunst: een *ars celebrandi*. Zoals geldt voor elk ambacht en iedere kunst moet ook de liturgie steeds weer geleerd en geoefend worden. Niet voor niets luidt een bekende zegswijze 'oefening baart kunst'. Deze zegswijze geldt niet alleen in technisch, maar ook in spiritueel opzicht. Liturgie is 'gods-dienst-oefening'. Zij vraagt dan ook uit haar eigen aard om kwaliteit, schoonheid, levensnabijheid en vooral om toewijding. In dit verband is een permanente liturgische educatie van met name liturgische voorgangers noodzakelijk.

Evenals in andere sectoren van de samenleving zou ook in de kerk voortdurende bijscholing tot het gangbare programma moeten behoren.

Voor het *professionele kader* (priesters, diakens, pastoraal werk(st)ers) neemt de diocesane beleidscommissie zich voor om binnen afzienbare tijd een coherent programma van bijscholing op het gebied van liturgie te ontwikkelen. Dit zal gebeuren in overleg met onze diocesane dienstverlening en, waar mogelijk, in samenwerking met landelijke instituten.

Voor het liturgisch *vrijwilligerskader* bestaat inmiddels een gestroomlijnd toerustingstraject. Dit bestaat uit de Pastorale School, waarbij in het tweede jaar de specialisatie Liturgie gevolgd wordt, en - in het verlengde hiervan - de nieuwe cursus Scholing tot Gebedsleider. Daarnaast bieden dekenaten en het Diocesaan Pastoraal Centrum overige cursussen aan rond specifieke taken of op deelterreinen van de liturgie. Een vast onderdeel van dit aanbod is het cursuspakket van het Diocesaan Pastoraal Centrum in samenwerking met de Nederlandse Sint-Gregorius Vereniging voor de diverse functies op het gebied van de kerkmuziek.

5. **SAMENVATTING: BELEIDSLIJNEN**

Viering van de zondag

- 1) Een regelmatige viering van het sacrament van de eucharistie op zondag is in een parochie van levensbelang, omdat het de oorsprong en het hoogtepunt van heel het christelijk leven is.
- 2) Wanneer op zondag geen eucharistie gevierd kan worden, zijn woord-, gebeds- en communievieringen waardevolle vormen om als geloofs-gemeenschap samen te komen voor de liturgie.
- 3) In een communieviering gaat een diaken, een pastoraal werk(st)er of een andere gelovige met zending van de bisschop voor. Indien deze niet beschikbaar zijn, kan een woord- en/of gebedsdienst worden gehouden onder leiding van een daartoe gekwalificeerde liturgische medewerk(st)er, bijvoorbeeld een gebedsleider.
- 4) In geval van een fusie van parochies zal de eucharistieviering in de regel plaatsvinden in de aangewezen parochiekerk. Wanneer er sprake is van een parochiefederatie, zullen de verschillende parochies in beginsel op zondag samenkomen in de eigen parochiekerken. Pastores en besturen zullen goede afspraken maken omtrent frequentie en type van de vieringen.
- 5) Wanneer in een bepaalde kerk op zaterdagavond of zondag eucharistie gevierd wordt, mag in datzelfde weekend geen communieviering gehouden worden. Ook is het niet gepast om in één weekend in dezelfde kerk twee communievieringen te houden. In beide gevallen vormt een woord- of gebedsdienst een goed alternatief.

Gebed

- 6) Aanbevolen wordt in de grotere plaatsen van ons bisdom een geregeld morgen-, middag- of avondgebed te organiseren, gedragen door pastorale teams, waarbij parochianen en andere belangstellenden zich kunnen aansluiten.
- 7) Gebedsdiensten zijn een geschikte vorm om samen met christenen uit andere kerken te bidden en de eenheid in het geloof te vieren.
- 8) Omdat het kerkgebouw een 'huis van gebed' bedoelt te zijn, zou dit als teken van gastvrijheid en presentie in de samenleving vaker toegankelijk moeten zijn.

Sacramenten

Initiatie

- 9) In de doopviering dient het ecclesiale karakter van dit sacrament tot uiting te komen, bijvoorbeeld door te kiezen voor een gezamenlijke doop van meerdere kinderen of voor een doopbediening gedurende de zondagsviering van de geloofsgemeenschap zelf. In het geval van federatieve samenwerking tussen parochies zou de doopvoorbereiding gezamenlijk kunnen gebeuren en de doopviering in de eigen parochiegemeenschap. Ook voor een gezamenlijke opzet van het catechumenaat biedt samenwerking tussen parochies nieuwe kansen.
- 10) Opdat in de vormselviering tot uiting komt dat de vormeling deel uitmaakt van de Kerk die groter is dan de eigen parochie, wordt aanbevolen het sacrament met meerdere parochies tegelijk te vieren in regionaal of dekenaal verband.
- 11) Omdat de eerste communie een initiatie is in de (liturgie van de) gemeenschap, dient het mysteriekarakter van de eucharistie gerespecteerd te worden. Ook zal men bij de keuze van lezingen, gebeden en gezangen rekening houden met de kerkelijke vormgeving van de liturgie. Een woord- en communiedienst komt voor de viering van de eerste communie niet in aanmerking.

Boete en verzoening

- 12) De Kerk is een plaats waar werkelijke vergeving en verzoening beleefd kunnen worden. In gezamenlijke boetevieringen mogen wij stilstaan bij het kwaad in ons leven en bidden om vergeving. Naar de overtuiging van de Kerk is het sacrament van boete en verzoening onmisbaar wanneer er sprake is van zware schuld, van zonde ten dode. Passende momenten om het sacrament van boete en verzoening te ontvangen kunnen tevens de kruispunten in een mensenleven zijn, wanneer men geconfronteerd wordt met grote veranderingen en overgangen. Ook de Advent en veertigdagentijd zijn geschikte perioden om dit sacrament te ontvangen.
- 13) In de kerkruimte zal een geschikte plek aanwezig zijn, waar het sacrament van boete en verzoening in een vertrouwde en vertrouwelijke sfeer gevierd kan worden.

Ziekenzalving

- 14) Via goede samenwerking en afspraken tussen de bedienaren draagt een geloofsgemeenschap er zorg voor dat het sacrament van de ziekenzalving aan degenen die ervoor in aanmerking komen, niet onthouden wordt.
- 15) Een gemeenschappelijke viering van de ziekenzalving, waarbij het sacrament aan meerdere zieken wordt toegediend in het bijzijn van talrijke gelovigen, kan waardevol zijn voor de opbouw van de geloofsgemeenschap. Deze vorm dient dan ook in parochies op geëigende momenten gestimuleerd te worden.

Wijding

- 16) Het is een verantwoordelijkheid van alle leden van de Kerk om door een actieve roepingenpastoraal te bidden en te werken voor goede roepingen voor het dienstwerk in de Kerk.

Huwelijk

- 17) De huwelijksviering zal in de regel een eucharistieviering zijn, maar een woorddienst is eveneens mogelijk. Bij de keuze zal men zowel rekening houden met voorwaarden van goede pastorale zorg als met de kerkelijke betrokkenheid van het bruidspaar.
- 18) Omdat de huwelijksviering een uitgelezen moment voor geloofsverklaring is, is het van belang de christelijke dimensie van het huwelijk op een aansprekende en uitnodigende wijze tot uitdrukking te brengen. Bij de keuze van schriftlezingen, gebeden en gezangen zal men rekening houden met de kerkelijke vormgeving van de liturgie.

Uitvaartliturgie

- 19) In de uitvaartliturgie wordt het paasmysterie gevierd en verkondigd. Dit komt met name tot uitdrukking in de viering van de eucharistie, maar evenzeer in andere vormen van liturgie. De eucharistie kan ook na de uitvaart worden gevierd, bijvoorbeeld op de eerstvolgende zondag of op een ander moment. De uitvaartdienst zelf kan dan bestaan in een woord- en gebedsdienst of, als nabestaanden er expliciet om vragen, in een communieviering.
- 20) Ten behoeve van de informatievoorziening van nabestaanden door de parochie is de Diocesane Beleidscommissie voor Liturgie, Kerkmuziek en kerkelijke Kunst voornemens een brochure te publiceren

met suggesties rond de praktische vormgeving van de diverse momenten rond uitvaart, afscheid en rouw.

- 21) Op dekenaal niveau zal men afspraken maken en voorzieningen treffen, zodat in parochies op adequate wijze tegemoet kan worden gekomen aan de vraag om liturgische diensten ten afscheid van overleden gelovigen.

Liturgische medewerk(st)ers

- 22) De groeiende medeverantwoordelijkheid van leken gelovigen in het kerkelijk leven en het afnemend aantal gewijde voorgangers zijn twee belangrijke redenen die de introductie van de functie van gebedsleider wenselijk en noodzakelijk maken. De gebedsleider is een toegeruste leken gelovige die op verzoek van een lokale geloofsgemeenschap en met erkenning door de bisschop zondagse woorden/of gebedsdiensten leidt en andere gebedsvieringen door de week (inclusief de overweging). Hij/zij ontvangt na toetsing op geschiktheid en na een passende diocesane vorming een aanstelling - onder verantwoordelijkheid van de pastoor of moderator en met instemming van de bisschop - voor een beperkte duur (vier jaar, met mogelijkheid tot verlenging).
- 23) In de parochies zal men streven naar een goed vrijwilligersbeleid om gebedsleiders en andere liturgische medewerk(st)ers gemotiveerd te houden. Aandacht voor praktische en spirituele vorming dient daarbij niet te ontbreken.

Kerkmuziek

- 24) Iedere parochie dient ernaar te streven over minstens enkele cantores te beschikken.
- 25) Om het peil van de kerkmuziek in ons bisdom te waarborgen dienen kerk- en parochiebesturen te stimuleren dat het amateurkader deelneemt aan de muzikaal-liturgische vorming en toerusting die voor deze groep wordt georganiseerd.
- 26) Aanbevolen wordt te streven naar de aanstelling van minstens één professionele kerkmusicus binnen een samenwerkingsverband van parochies. Naast zijn/haar reguliere, uitvoerende taken kan deze regionale kerkmusicus op interparochieel niveau de kwaliteit en continuïteit van de kerkmuziek bevorderen en de noodzakelijke vorming en toerusting van amateurmusici en koren behartigen. In dit kader

zal de diocesane beleidscommissie enkele proefprojecten trachten te entameren.

- 27) Parochies worden opgeroepen zich te houden aan de geldende regelingen binnen de Nederlandse kerkprovincie omtrent rechtspositie en vergoeding van professionele en amateur-kerkmusici in het door de bisschoppen vastgestelde *Rechtspositiereglement Kerkmusici* (2000).

Liturgische educatie

- 28) Met het oog op een goede sacramentenpastoraal zal de sacramentencatechese op diverse niveaus onder de aandacht worden gebracht, bijvoorbeeld door het organiseren van dekenale bezinningsdagen, cursussen en andere ontmoetingen.
- 29) De Diocesane Beleidscommissie voor Liturgie, Kerkmuziek en kerkelijke Kunst zal het initiatief nemen om in overleg met de diocesane dienstverlening en in samenwerking met instanties die landelijk actief zijn, een passend aanbod voor liturgische catechese te doen ontwikkelen, dat in parochies gebruikt kan worden.
- 30) Omwille van de kwaliteit van de liturgie is een permanente liturgische educatie van liturgische voorgangers noodzakelijk. De diocesane beleidscommissie neemt zich voor om in overleg met de diocesane dienstverlening en, waar mogelijk, in samenwerking met landelijke instituten, hiervoor binnen afzienbare tijd een coherent programma te ontwikkelen.

LITERATUUR

Mgr. R. Ph. Bär, *Samen komen op de zondag, Brief Veertigdagentijd 1987*

Beleidsnota Kerkmusicus (Regelingen R.K. Kerkgenootschap in Nederland, nr. 4) (1988)

Bisdom Rotterdam,

- *Samenwerking geboden, Beleidsnota over de organisatie van de territoriale pastoraal in het bisdom Rotterdam* (1996)
- *Tent van God, Een notitie over de kerkgebouwen in het bisdom Rotterdam* (2001)

Codex Iuris Canonici, Wetboek van canoniek recht (1983)

Congregatie voor de Eredienst,

- *Algemene Inleiding op het Getijdengebed* (1971)
- *Algemene Inleiding op het Romeins Missaal* (1975)
- *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester* (1989)

Gezangen voor Liturgie, Stichting Liedbundel in samenwerking met de Nederlandse Sint-Gregorius Vereniging (1996)

Johannes Paulus II, *Encycliek 'Ecclesia de eucharistia' over de eucharistie in haar verhouding tot de Kerk* (2003)

Mgr. A.H. van Luyn s.d.b., *'En vergeef ons onze schuld', Brieven aan mijn petekind* (2001)

Nationale Raad voor Liturgie,

- *Bidden met stervenden* (1993)
- *Modellen voor woordvieringen – gebedsvieringen – communievieringen* (Pastoraal-liturgische Handreikingen, 2) (1999)
- *Orde van dienst voor de liturgische viering van het huwelijk* (Liturgie van de Sacramenten en andere kerkelijke vieringen, 7) (1997)
- *De pastorale zorg rond de zieken en de ziekenzalving* (Liturgie van de Sacramenten en andere kerkelijke vieringen, 6) (1986)
- *De uitvaartliturgie* (Liturgie van de Sacramenten en andere kerkelijke vieringen, 8) (1982)

Nederlandse Bisschoppenconferentie, *Meewerken in het pastoraat, Beleidsnota bij de 'Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van lekenangelovigen aan het dienstwerk van de priesters'* (1999)

Pauselijke Raad voor de bevordering van de eenheid der christenen, *Oecumenisch Directorium, Richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* (1993)

Rechtspositiereglement Kerkmusici (dirigenten & organisten) in bisdommen van de R.-K. Kerkprovincie Nederland (Regelingen R.K. Kerkgenootschap in Nederland, nr. 4) (2000)

Secretariaat RKK, *Volwassen vragen naar de doop, Handreiking voor de vormgeving van het catechumenaat* (1998)

Tweede Vaticaans Concilie,

- *Constitutie over de heilige Liturgie 'Sacrosanctum Concilium'* (1963)
- *Decreet over het lekenapostolaat 'Apostolicam Actuositatem'* (1965)
- *Dogmatische Constitutie over de Kerk 'Lumen Gentium'* (1964)

uitgave

ontwerp & vormgeving

druk

© Bisdom Rotterdam (2003)

Ron Breugelmans, Rotterdam

Halewijn, Antwerpen

